

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Навчально-науковий інститут «Каразінський інститут міжнародних відносин та
туристичного бізнесу»
Кафедра міжнародних відносин

**КВАЛІФІКАЦІЙНА
РОБОТА МАГІСТРА**

на тему: **Історичні наративи російської пропаганди в соціальних мережах
як загроза національній безпеці України**

Виконала:

здобувачка вищої освіти 2-го курсу, групи УМІБ-61
спеціальності 291 «Міжнародні відносини, суспільні
комунікації та регіональні студії»
ОПП «Міжнародна інформаційна безпека»
Малишенко Ксенія Олександрівна

Керівник:

кандидат юридичних наук
Черненко Олена Михайлівна

Рецензент:

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОСІЙСЬКИХ НАРАТИВІВ В СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ ЯК СКЛАДОВА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЗАГРОЗИ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	8
1.1. Поняття та сутність наративу: засоби, методи і впливи.....	8
1.2. Особливості соціальних мереж як засобу поширення історичних наративів російської пропаганди для впливу на свідомість суспільства.....	11
1.3. Інформаційна безпека як ключова складова національної безпеки України в умовах війни з Російською Федерацією.....	16
Висновки до розділу 1.....	20
РОЗДІЛ 2. ЕТАПИ І СУЧАСНИЙ СТАН ВИКОРИСТАННЯ ІСТОРИЧНИХ НАРАТИВІВ РОСІЙСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ ЩОДО УКРАЇНИ В СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ	22
2.1. Формування та використання історичних наративів російської пропаганди проти України в соціальних мережах з 2004 року по 2014 рік.....	22
2.2. Особливості використання історичних наративів російської пропаганди щодо України з 2014 року по 2022 рік	28
2.3. Трансформація історичних наративів російської пропаганди після початку повномасштабного вторгнення в Україну у лютому 2022 року: нові виклики для національної безпеки України	39
Висновки до розділу 2.....	46
РОЗДІЛ 3. ПРОТИДІЯ УКРАЇНИ ІСТОРИЧНИМ НАРАТИВАМ РОСІЙСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ В СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ.....	48
3.1. Інструменти протидії історичним наративам російської пропаганди в соціальних мережах зі сторони державних інституцій України.....	48
3.2. Інструменти протидії історичним наративам російської пропаганди в соціальних мережах зі сторони організацій громадянського суспільства України	56
3.3. Виклики та протидія Україною історичним наративам російської пропаганди в соціальних мережах для забезпечення її національної безпеки	60
Висновки до розділу 3.....	64
ВИСНОВКИ.....	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	72
ДОДАТКИ.....	81

ВСТУП

Актуальність теми. В умовах сучасного інформаційного суспільства, інформаційні маніпуляції стають одним із найпотужніших інструментів впливу. Особливо актуальною ця проблема є для України, яка протистоїть російській агресії не лише на полі бою, а й у інформаційному просторі.

Вже декілька десятиліть російська пропаганда активно використовує історичні наративи, намагаючись, викривлюючи події минулого, змінити сьогодення в сторону свого імперського бачення та підірвати незалежність та самосвідомість української нації. Ці наративи створюють основу для виправдання агресії, підриву довіри до державних інституцій і поширення антиукраїнських настроїв, що становить серйозну загрозу національній безпеці України.

Соціальні мережі, які сьогодні є основним джерелом інформації для мільйонів людей, стали ефективним каналом поширення наративів, оскільки дозволяють створювати та розповсюджувати маніпулятивну та неправдиву інформацію неймовірно швидко. Ці та інші чинники зумовлюють актуальність вивчення історичних наративів російської пропаганди в соціальних мережах як загрози національній безпеці України.

Ступінь вивченості теми. У науковій світовій та українській літературі питання історичних наративів російської пропаганди в соціальних мережах досліджували Г. Почепцов [7], М. Сарапій [45], О. Кантур [34], А. Соловійова [49], А. Коваленко [50], Н. Ващенко [23] та інші. Роботи М. Шевчук [15], С. Базарного [16], І. Валюшко [60] та інших дослідників були присвячені поняттю інформаційної безпеки як складової національної безпеки. Особливості соціальних мереж як засобу поширення історичних наративів російської пропаганди досліджував, зокрема, О. Леонов [14], а виклики та інструменти протидії Україною історичним наративам російської пропаганди вивчали Л. Дунаєва [28], С. Ковальський [73] та Л. Мазуренко [71]. Проте, незважаючи на внесок вищезазначених вчених, ряд питань, які стосуються історичних наративів російської пропаганди в соціальних мережах як загрози національній безпеці

України, залишаються відкритими, що й зумовило вибір теми роботи, її мету та завдання.

Метою кваліфікаційної роботи магістра є визначення впливу історичних наративів російської пропаганди в соціальних мережах на інформаційний простір України та їхньої ролі як загрози національній безпеці.

У процесі дослідження маємо вирішити наступні *завдання*:

- визначити поняття та сутність наративу;
- охарактеризувати особливості соціальних мереж як засобу поширення історичних наративів російської пропаганди;
- визначити роль інформаційної безпеки як складової національної безпеки України;
- розкрити формування та використання історичних наративів російської пропаганди проти України в соціальних мережах з 2004 року по 2014 рік;
- визначити особливості використання історичних наративів російської пропаганди щодо України з 2014 року по 2022 рік;
- охарактеризувати трансформацію історичних наративів російської пропаганди після початку повномасштабного вторгнення в Україну у лютому 2022 року;
- визначити інструменти протидії історичним наративам російської пропаганди в соціальних мережах зі сторони державних інституцій України;
- охарактеризувати інструменти протидії історичним наративам російської пропаганди в соціальних мережах зі сторони організацій громадянського суспільства України;
- окреслити виклики та перспективи протидії Україною історичним наративам російської пропаганди в соціальних мережах для забезпечення її національної безпеки.

Об'єктом дослідження є історичні наративи російської пропаганди.

Предметом дослідження є історичні наративи російської пропаганди в соціальних мережах як загроза національній безпеці України.

Теоретико-методологічна база дослідження. У роботі застосовувалися як загальнотеоретичні, так і конкретно-наукові методи наукових досліджень. Так, термінологічний метод, методи аналізу та синтезу застосовувалися при визначенні поняття наративу. Метод системного аналізу дозволив розкрити використання соціальних мереж як засобу поширення історичних наративів російської пропаганди. За допомогою методу узагальнення було охарактеризовано етапи, трансформацію та сучасний стан використання історичних наративів російської пропаганди в соціальних мережах. Для характеристики інструментів протидії історичним наративам російської пропаганди зі сторони державних інституцій та організацій громадянського суспільства застосовувались такі методи, як івент-аналіз та контент-аналіз. Зроблено прогнози щодо майбутніх виклики та перспектив протидії Україною історичним наративам російської пропаганди в соціальних мережах за допомогою прогнозування та аналізу.

Інформаційною базою цієї кваліфікаційної роботи є національні нормативно-правові акти України, наукові праці експертів, новинні статті у мережі Інтернет, аналітичні матеріали організацій громадянського суспільства України та медіа.

Практичне значення отриманих результатів. Висновки та рекомендації, сформовані в кваліфікаційній роботі магістра, можуть знайти своє практичне застосування в діяльності державних інституцій України, а також національних та міжнародних урядових та неурядових організацій, які виконують функції або проводять дослідження у відповідній сфері. Окрім цього, вони можуть бути використані під час розробки навчальних матеріалів для освітньо-професійної програми підготовки магістрів за спеціальністю 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації, регіональні студії» в рамках освітньо-професійної програми «Міжнародна інформаційна безпека». Зокрема, рекомендації можуть стати основою для навчальних дисциплін, таких як «Захист національного інформаційного простору» та «Міжнародна інформаційна безпека», які викладаються у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна.

Апробація результатів дослідження здійснена у вигляді публікації тез наукової доповіді для участі у Всеукраїнському науково-практичному круглому столі «Стратегічні напрями зовнішньої політики та дипломатії країн світу» на тему: «Ukrainian civil society's efforts to counteract Russian propaganda narratives on social media».

Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, поділених на підрозділи, висновків, списку використаних джерел, який налічує 73 найменування. Загальний обсяг роботи становить 80 сторінок, з яких основного тексту – 70 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОСІЙСЬКИХ НАРАТИВІВ В СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ ЯК СКЛАДОВА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЗАГРОЗИ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

1.1. Поняття та сутність наративу: засоби, методи і впливи

Відповідно до визначення деяких дослідників, наратив – це «об’єкт і акт передачі інформації про реальні чи вигадані події, що здійснюється одним або кількома наратором і адресоване одній або кількома аудиторіям». Британський словник Cambridge Dictionary визначає наратив як певний спосіб пояснення або розуміння подій. Наратив включає не лише послідовність подій та їхні причинно-наслідкові зв'язки, а й усі рішення та прийоми, які впливають на те, як розповідається історія. Наратив – це те, як переповідається певна послідовність подій [1]. Саме поняття «наратив» запропоновано французьким філософом Цветаном Тодоровим [2, с. 476].

У сучасному інформаційному суспільстві наративи здатні не лише інформувати, а й формувати ставлення, переконання та поведінку, створюючи певну модель реальності. Вони впливають на те, як аудиторія сприймає події, і часто можуть заміняти або спотворювати реальність [3]. При використанні в пропаганді вони стають потужним інструментом впливу як на індивідуальну, так і на масову свідомість. Пропагандистські наративи пояснюють причини військових дій для виправдання агресії в очах як власного народу, так і міжнародної спільноти.

Методи побудови наративів базуються на кількох важливих техніках. Зокрема, наративи часто використовують селективність фактів – виділення окремих аспектів події для створення необхідного враження, а також емоційну апеляцію – апелювання до почуттів аудиторії, таких як страх, гнів або гордість, для досягнення необхідного емоційного фону. Додатково, техніка репетиції або повтору створює відчуття правдивості й важливості певного твердження, яке багаторазово з’являється у медіапросторі [4].

Соціальні мережі стали потужним каналом для поширення наративів, оскільки вони дозволяють швидко охоплювати велику аудиторію і отримувати її зворотній зв'язок. Платформи на зразок Facebook, Twitter або Telegram сприяють вірусному розповсюдженню повідомлень, яке підсилює ефект впливу. Згідно з дослідженням міжнародної організації Freedom House, маніпуляція наративами у соціальних мережах стала одним із головних викликів для демократичних держав, оскільки обмежити вплив таких повідомлень досить складно через їх швидке поширення і приховану природу. Крім того, використання фейкових облікових записів і ботів у соцмережах значно посилює вплив пропагандистських наративів, роблячи їх більш надійними в очах пересічного користувача [5].

Примітним прикладом використання наративів є російська пропаганда, яка активно застосовує історичні наративи для формування уявлень про «спільне» минуле російського та українського народів, намагаючись таким чином виправдати агресивні дії щодо України. Подібні наративи використовують прийоми маніпуляції пам'яттю, підсилюють стереотипи та акцентують на окремих історичних подіях, таких як Друга світова війна, що створює емоційно забарвлене, але спотворене уявлення про минуле [6].

Наративи визначають причини війни, використані, щоб виправдати її як перед власним населенням, так і перед світовою спільнотою. Росія обґрунтувала свої дії в Україні цілями «демілітаризації» та «денацифікації». Однак ці тези виявилися надто слабкими й розмитими, щоб мобілізувати населення на підтримку війни. Вони не були розроблені як ефективні наративи і мали слабкий зв'язок із реальністю України. Це призвело не лише до провалів у самій військовій кампанії, але й до масового виїзду громадян за кордон під час оголошення «часткової мобілізації». Пропаганда, однак, продовжує опиратися на ці наративи через відсутність інших ідей. У сучасних медіа вони залишаються домінуючими, а матеріали військових кореспондентів рясніють термінами на кшталт «нацисти», що дозволяє викликати в масовій свідомості асоціації з війною 1941–1945 років [7].

Як зазначає видатний український експерт у галузі комунікаційних технологій Георгій Почепцов: «Наративні війни найтісніше пов'язані з масовою свідомістю. Вони прості для сприйняття, а їхній вплив тривалий. Перемогти один наратив здатен лише інший, більш потужний і переконливий. Перемога в наративній війні настає тоді, коли один домінуючий наратив змінюється іншим. У підсумку вшанування дістається не переможцю, а самому наративу» [7].

Американська журналістка Кейті Сталлард зазначає: «Історичні наративи цінні своєю тривалістю, особливо в періоди економічних труднощів. Звинувачення зовнішніх ворогів та використання минулих перемог чи поразок для пояснення сучасних проблем і негараздів є надзвичайно дієвим підходом» [7].

Російський наратив формує образ України як частини «неправильного» світу, виправдовуючи таким чином власну агресію. Спочатку Україну зображали як державу, що не відбулася, позиціонуючи Росію як країну, яка встановлює норми для інших. Цей негативний образ України формувався протягом останніх двадцяти років, і сучасна пропаганда лише продовжує цю лінію. Ще два десятиліття тому соціологічні дослідження фіксували переважання негативних оцінок України над позитивними в російській масовій свідомості. Наративи, виступаючи інструментом нашого розуміння і осмислення подій, одночасно стають засобом впливу на індивідуальну та масову свідомість. Фактично, це новий вид «зброї», здатної трансформувати світогляд. Змінюючи його, можна впливати на ключові питання війни і миру, зокрема спрямовуючи увагу масової свідомості на вигідні аспекти. Наративи – це не саме мислення, а радше орієнтир, який вказує, як краще осмислювати певні ситуації. Завдяки своїй структурованості, їх можна виявляти, аналізувати і використовувати для досягнення цілей, у тому числі шляхом зміни різних наративів у свідомості [7].

Наративний арсенал війни може бути доволі об'ємним і залишається майже незмінним, адже його важко однозначно підтвердити чи спростувати. Наприклад, ось перелік наративів, які активно використовувалися ще у 2015 році.

Пропаганда Росії формувала своє бачення України через такі тези, поширювані ще до початку повномасштабної агресії [7]:

- українці та росіяни – це один народ, об'єднаний «російським світом»;
- Україна не є самостійною державою;
- Велика Вітчизняна війна триває, а фашизм в Україні досі не подоланий;
- Захід розділений і не має єдності;
- дії Росії є законними та виправданими.

Ця сформована картина світу впливає як на минулі, так і на майбутні дії Росії, змінюючи їхнє сприйняття. Завдяки таким інтерпретаціям агресор подає себе не як загарбника, а як рятівника. Таким чином, суть війни залишається незмінною, змінюється лише її трактування. Це своєрідний «словник» висловлювань, який визначає спосіб опису України. Перед нами карта світу, що формує дискурс: усе, що відсутнє на цій карті, не може стати предметом обговорення. Наративи можна уявити як ментальні «цеглинки», з яких вибудовується необхідний варіант бачення світу. Водночас вони потребують не лише реалізації, а й адаптації до змін реальності. Як інструмент, наративи можуть трансформуватися відповідно до поставлених завдань. Сьогодні, наприклад, для Росії актуальним стало завдання створення наративу, який би дозволив представити програш у війні як перемогу [8].

Наратив виник в літературознавстві, де він був структурною одиницею для аналізу тексту, але у контексті війни він перетворився на повідомлення, яке змінює сприйняття світу в свідомості людей [7].

1.2. Особливості соціальних мереж як засобу поширення історичних наративів російської пропаганди для впливу на свідомість суспільства

Соціальні мережі є, ймовірно, найбільшим та найпоширенішим видом ЗМІ в сучасному суспільстві. Вони дозволили світу залишатися на зв'язку під час глобальних обмежень і стали платформою для вільного обміну інформацією,

надаючи можливість обговорювати проблеми, що хвилюють людей. Соціальні мережі революціонізували комунікацію завдяки миттєвій передачі інформації кожному, хто має доступ до Інтернету. Пропаганда використовувалася тисячоліттями для маніпуляцій з громадською думкою, однак дезінформація в соціальних мережах може бути навіть небезпечнішою за будь-яку іншу форму пропаганди. Структура соціальних мереж спеціально розроблена, щоб утримувати увагу користувача з непереборною інтенсивністю, постійно пропонуючи контент, який повторюється, щоб сформувати переконання, незалежно від того, чи є повідомлення правдивим. Ідея «потoku», що підтримує увагу користувача, має особливе значення для розповсюдження суперечливих тем [9].

Дослідження Массачусетського технологічного інституту в 2018 році показало, що в таких соціальних мережах, як Twitter, дезінформація поширюється швидше, ніж факти. У дослідженні зазначається, що неправдиві новини мають на 70% більше шансів бути ретвітнутими, ніж правдиві історії. Крім того, правдивим історіям потрібно приблизно в шість разів більше часу, щоб охопити 1500 людей, ніж неправдивим історіям, щоб охопити таку саму кількість людей. Така швидкість передачі може бути корисною, оскільки вона сприяє вільному висловлюванню та дозволяє людям ділитися своїм досвідом, таким чином формуючи спільноти за інтересами та розширюючи соціальні контакти. З іншого боку, невідфільтрована інформація, що поширюється миттєво, також може дестабілізувати демократичні інститути та демократичні процеси через швидкість, з якою вона поширюється [10].

Використовуючи потенціал цих платформ, можна легко впливати на суспільну свідомість, що дозволяє втручатися у внутрішню політику інших країн, дискредитувати бізнес-конкурентів чи політичних опонентів. У праці К. Джонс «Online Disinformation and Political Discourse: Applying a Human Rights Framework» згадується дослідження Оксфордського університету в рамках проєкту Computational Propaganda Research Project (COMPROP). Виявлено, що лише у 2018 році було зафіксовано офіційні випадки маніпуляцій у соціальних

мережах із боку державних установ чи політичних партій у 48 країнах. На реалізацію таких інформаційних операцій та психологічний вплив витрачено 500 мільйонів доларів. Значний масштаб цього явища підтверджується тим, що 62% користувачів не усвідомлюють, як соціальні мережі впливають на новини, які вони споживають, а 83% компаній мають доступ до зібраних персональних даних користувачів [11]. The Economist повідомляв, що у 2020 році 81 країна проводила «організовані кампанії з дезінформації» в соціальних мережах, порівняно з 27 у 2017 році [12].

З огляду на те, що сучасне суспільство більше довіряє інформації з соціальних мереж, ніж традиційним ЗМІ, варто визнати, що соціальні мережі стали не лише платформою для комунікації, а й потужним інструментом для маніпуляції масовою свідомістю. Недовіра до традиційних медіа спонукала українців шукати альтернативні джерела інформації, серед яких значне місце зайняли соціальні мережі [13].

Цинічне вторгнення Російської Федерації на територію України в лютому 2022 року супроводжувалося не тільки застосуванням летальної зброї, а й агресивними діями в інформаційному середовищі. Потоки дезінформації, що поширюються на телебаченні та у соціальних мережах, стали характерною ознакою гібридної війни, розв'язаної Росією. Маніпулюючи свідомістю, Росія поділила свою цільову аудиторію на три кластери (таблиця 1.1): власне населення, населення України та населення країн Заходу. При цьому для кожної з груп використовуються різні джерела для поширення своїх наративів. Так, для здійснення впливу на власне населення Кремль найчастіше використовує популярні в РФ соціальні мережі «Вконтакте» та «Однокласники». Враховуючи, що ці соціальні мережі є повністю підконтрольними російському уряду, неважко здогадатися, що поширювана у них інформація є цілком контрольованою відповідними спецслужбами та ними ж коректується у потрібному напрямку [14].

Соціальні мережі як джерела поширення Росією наративів.

(складена автором за матеріалами [14])

Цільова аудиторія	Соціальні мережі	Методи
Населення Росії	«Вконтакте» та «Однокласники»	Створення необхідних наративів безпосередньо російським урядом та спецслужбами, оскільки соціальні мережі підконтрольні російській владі
Населення України	Telegram	Створення мережі каналів задля ефекту масовості при поширенні однакової неправдивої інформації
Населення країн Заходу	Facebook та X	Створення великої кількості фейкових акаунтів/тролів та ботів задля дискредитації влади в країнах та загострення протиріч

Для українського сегменту зазвичай застосовують додаток Telegram, у якому за допомогою популярних каналів, об'єднаних в так званий пул, циркулює одна і та ж фейкова інформація, що завдяки монотонній повторюваності в різних каналах створює у користувачів хибне уявлення про її правдоподібність. Через окремі спільноти поширювалися меседжі, спрямовані на дестабілізацію суспільства. Основою для таких дій слугував документ «Стратегія національної безпеки Російської Федерації до 2020 року», де була вказана необхідність поширення «правдивої» інформації для російських громадян і діаспори через соціальні мережі та ЗМІ. Це сприяло поширенню ідей «російського миру», що призводило до маргіналізації окремих соціальних груп і створення умов для розгортання сепаратистських рухів в інших країнах. Відповідно до дослідження, проведеного 1-6 вересня 2024 року Київським міжнародним інститутом

соціології (рис. 1.1), переважна більшість українців (71%) визнають, що поширення російської дезінформації та пропаганди в соцмережах є досить або навіть дуже серйозною загрозою. Водночас 33% з них вважають цю загрозу однією з найбільших, тоді як решта 38% кажуть, що ця загроза, хоча й серйозна, не є однією з найбільших. Крім того, більше половини респондентів вважають, що в Україні роботу Telegram потрібно обмежити або контролювати [14].

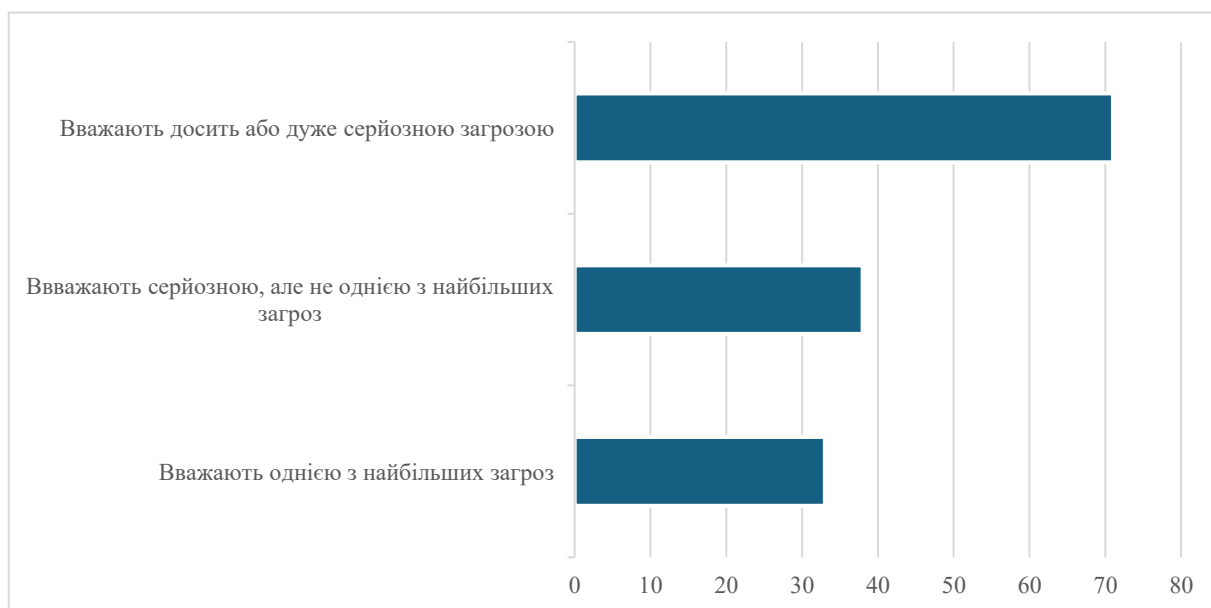

Рис. 1.1. Ставлення українців до поширення російської дезінформації та пропаганди в соцмережах [14]

Щодо аудиторії західних країн, найчастіше використовуються соціальні мережі Facebook та X (донедавна Twitter). Завдяки розширеній мережі тролів і ботів, які активно використовувалися ще в 2016 році Євгеном Пригожиным та його так званим «Агентством інтернет-досліджень» під час американських виборів, створюється величезна кількість фейкових акаунтів у зазначених мережах з метою дискредитації діючої влади на території демократичних країн, загострення внутрішніх протиріч і виправдання агресивної політики РФ. Слід зазначити, що покупка мільярдером Ілоном Маском соцмережі X зіграла на руку росіянам, оскільки політика щодо публікації забороненого контенту зазнала змін. У контексті інформаційного протистояння не можна не згадати про активне використання застосунку TikTok, який набув величезної популярності по всьому

світу і вже використовувався російськими спецслужбами для виявлення позицій ЗСУ, коригування ракетних ударів та дискредитації української влади. Окремо варто зазначити зростаючу небезпеку, спричинену бурхливим розвитком штучного інтелекту та його активним використанням в інформаційній політиці. Різноманітні дипфейки, що синтезують зображення та звук, російська пропаганда вже активно використовує в інформаційній війні, прикладом чого може служити так звана «заява» президента В. Зеленського про необхідність скласти зброю та капітулювати перед Росією [14].

Отже, в умовах гібридного протистояння України з Росією останні активно використовують соціальні мережі для поширення історичних наративів своєї пропаганди, що становить безпосередню загрозу нашій державі. Усвідомлення цих загроз та адекватне реагування на них є необхідною передумовою для успішного протистояння агресору.

1.3. Інформаційна безпека як ключова складова національної безпеки України в умовах війни з Російською Федерацією

На сьогодні існує безліч підходів до визначення інформаційної безпеки, однак єдиної думки щодо її сутності ще не вироблено. Відповідно до класифікації В. Ліпкана, існують різні трактування цього феномена, зокрема як: стан захищеності інформаційного простору; процес протистояння загрозам, який забезпечує інформаційний суверенітет України; захищеність національних інтересів у інформаційному середовищі; охорона законодавчих норм, за якими відбуваються інформаційні процеси в державі; суспільні відносини, що стосуються захисту основних інтересів людини, суспільства та держави від загроз в інформаційному просторі; та невід'ємна частина різних складових національної безпеки [15].

Згідно з В. Гурковським, інформаційна безпека є сукупністю суспільних відносин, спрямованих на захист життєво важливих інтересів людини,

суспільства та держави від загроз в інформаційному просторі. Це є необхідною умовою для збереження та розвитку держави як суверенної нації через реалізацію цілеспрямованої інформаційної політики, спрямованої на забезпечення національних інтересів. О. Баранов трактує інформаційну безпеку як стан захищеності національних інтересів України в інформаційному середовищі, в рамках якого зводяться до мінімуму ризики завдання шкоди через неповноту, несвоєчасність чи недостовірність інформації, а також через несанкціоноване її використання та негативні наслідки від застосування інформаційних технологій [15].

У нормативному контексті варто зазначити, що чинне законодавство України не має конкретного визначення інформаційної безпеки, але це питання розглядається через призму більш загального поняття національної безпеки. В умовах інформатизації суспільства наявність достовірної інформації про економічні, політичні, соціальні та інші процеси є критично важливою для прийняття ефективних рішень у різних сферах. З розвитком інформаційної сфери, яка стає системоутворюючим фактором для суспільства, залежність політичної, економічної та оборонної безпеки держави від інформаційної безпеки зростає, і ця тенденція буде посилюватися з подальшим розвитком технологій [15].

Таким чином, інформаційна безпека є не лише складовою національної безпеки, але й важливою частиною економічної, політичної, оборонної та інших її складових. І. Бондар розглядає національну безпеку України в інформаційній сфері як інтегровану систему, що складається з особистісної, соціальної, комерційної та державної безпеки, через те, що всі відносини в інформаційному суспільстві побудовані на споживанні та обміні інформацією [15].

Проблеми, пов'язані з забезпеченням інформаційної безпеки, виникають через антиукраїнські впливи, які поширюють ідеї сепаратизму, насильства, національної ворожнечі та загрожують національній ідентичності України. Актуальність цієї проблеми зростає в умовах війни, коли Російська Федерація здійснює інформаційну експансію, активно поширюючи маніпулятивну

інформацію, а технології інформаційно-психологічних операцій спрямовані на домінування в українському та глобальному інформаційному просторі [16].

Розповсюдження недостовірної інформації ставить під загрозу інформаційну безпеку України, роблячи її вразливою до інформаційно-психологічних впливів. Зокрема, український інформаційний простір недостатньо захищений від зовнішніх пропагандистських атак, що дозволяє здійснювати інформаційну експансію. У модернізованому інформаційному суспільстві загрозами інформаційній безпеці є комп'ютерна злочинність, кібертероризм та кібервійни, які уособлюють протистояння національних інтересів у мережі Інтернет з використанням комп'ютерних технологій та інтернет-технологій для знищення супротивника. Особливу загрозу становлять технології кібервійни, направлені на сферу державної безпеки та оборони, які можуть порушити суверенітет держави [16].

За роки незалежності Україна розробила певну законодавчу базу в галузі національної інформаційної безпеки, яка функціонувала до початку російського вторгнення. Основними нормативно-правовими актами стали Закон України «Про інформацію», Закон «Про друковані засоби масової інформації» (1992), Закон «Про авторське право і суміжні права» (1993) та інші. Важливим кроком було прийняття Конституції України, яка гарантувала право на свободу інформації, ставши основою подальшої законодавчої діяльності в цій сфері. Проте ця нормотворчість, незважаючи на певні позитиви, не забезпечила належного захисту в умовах інформаційної війни та не реалізувала положення ст. 17 Конституції, що ставить інформаційну безпеку серед найважливіших функцій держави [17].

Український науковець М. Сенченко справедливо наголошує, що для ефективного протистояння інформаційній агресії з боку Росії Україні необхідно мати принаймні: 1) дієву систему ведення інформаційної війни; 2) ефективну правову концепцію інформаційної боротьби; 3) стратегічно обґрунтовану програму ведення інформаційної війни. Тільки та країна, яка володіє перевагою у сфері засобів інформації та інформаційної боротьби, здатна претендувати на

лідерство в військово-політичній, економічній та інших сферах, мати стратегічну й тактичну перевагу, а також підтримувати першість у низці передових технологій [17].

Забезпечення інформаційної безпеки України потребує реалізації головного стратегічного завдання: створення потужного національного інформаційного простору, який стане основним чинником присутності країни на глобальній інформаційній арені. Виконання цього завдання передбачає розробку системи протидії будь-яким інформаційним загрозам, а також захист власних інформаційних ресурсів, середовища й інфраструктурної складової держави. Використання Росією технологій гібридної війни перетворило інформаційну сферу на ключовий майданчик протистояння. Саме проти України Росія застосовує найсучасніші інформаційні технології впливу на суспільну свідомість, спрямовані на розпалювання міжнаціональної та релігійної ворожнечі, пропаганду агресії, насильницьку зміну конституційного ладу, а також порушення суверенітету та територіальної цілісності держави [16].

Інформаційно-технічні загрози, хоча й є відносно новими, представляють серйозну небезпеку через швидкий розвиток цієї сфери. Тому державна інформаційна політика має важливе значення для забезпечення національної безпеки. Вітчизняний інформаційний простір України потребує кращого захисту від зовнішніх пропагандистських та інформаційно-психологічних загроз. Тому захист інформаційного суверенітету, створення потужної системи інформаційної безпеки та розробка ефективних стратегій протидії медіазагрозам повинні бути пріоритетними завданнями державної політики України та її недержавних інститутів [17].

Таким чином, інформаційна безпека – це комплексне явище, яке має глобальне значення для розвитку інформаційного суспільства. Інформаційна безпека України, з огляду на реальні і потенційні загрози, є процесом самозбереження і сталого розвитку інформаційної інфраструктури, простору та ресурсів. Забезпечення національної інформаційної безпеки має бути безперервним процесом, спрямованим на попередження і боротьбу з загрозами,

а також на впровадження випереджувальних заходів для забезпечення досягнення національних цілей і реалізації інтересів в інформаційній сфері.

Висновки до розділу 1

Наратив – це акт передачі інформації про реальні чи вигадані події однією чи кількома особами до певної аудиторії у вигляді структурованої розповіді, яка впливає на сприйняття реальності. У сучасному контексті наратив є не лише методом оповідання, а й потужним інструментом маніпуляції свідомістю, широко використовуваним у медіа, політиці та соціальних мережах для формування певних уявлень, створюючи модель реальності, яка може замінювати або спотворювати дійсність. Наративи часто використовують техніки селективності фактів, емоційної апеляції та повтору для досягнення бажаного ефекту.

Російська пропаганда є прикладом активного використання наративів, зокрема історичних, для формування уявлень про спільне минуле з Україною, що допомагає виправдати російську агресію.

Соціальні мережі є важливим каналом поширення наративів, оскільки дозволяють швидко охоплювати велику аудиторію і отримувати зворотний зв'язок. Це підсилює вплив наративів, а використання фейкових акаунтів і ботів додає їм достовірності.

Соціальні мережі стали основним майданчиком для пропаганди та дезінформації під час російсько-української війни. Росія активно використовує платформи, такі як Вконтакте та Однокласники для маніпуляції власним населенням, Telegram для поширення фейків серед українців, та Facebook і X для впливу на західну аудиторію через тролів та ботів. Це дозволяє створювати хибне уявлення про реальність, спотворюючи інформацію та дискредитуючи українську владу. Окрім того, використання TikTok та штучного інтелекту, зокрема дипфейків, значно посилює ефективність російської пропаганди в інформаційній війні.

Інформаційна безпека є невід'ємною складовою національної безпеки, оскільки вона забезпечує захист від інформаційних загроз, що можуть шкодити державним інтересам, громадянам і суспільству. Вона охоплює захист інформаційних ресурсів, технологій та інфраструктури від зловмисних атак, маніпуляцій та дезінформації. У сучасних умовах, коли інформаційна сфера стає критично важливою для стабільності держави, забезпечення інформаційної безпеки є важливим чинником, що впливає на політичну, економічну, оборонну та інші сфери національної безпеки.

РОЗДІЛ 2. ЕТАПИ І СУЧАСНИЙ СТАН ВИКОРИСТАННЯ ІСТОРИЧНИХ НАРАТИВІВ РОСІЙСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ ЩОДО УКРАЇНИ В СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ

2.1. Формування та використання історичних наративів російської пропаганди проти України в соціальних мережах з 2004 року по 2014 рік

Прихід президента Володимира Путіна до влади в 1999 році знаменує собою початок періоду, який, на думку деяких дослідників, можна охарактеризувати як прагнення «відновлення втраченої гордості» Росією після розпаду СРСР. Відповідно до російського сприйняття світу, Росія, Україна та Білорусь є трьома стовпами слов'янської православної цивілізації, які мають спільні цінності, культуру та історію, а також, що важливо, визнають історичну перевагу Росії. Можливість утримувати Україну та Білорусь у сфері прямого впливу Росії розглядається російськими політиками як критична ознака здатності Росії здійснювати глобальний геополітичний вплив і переважати Захід у спробах останнього заманити колишніх радянських республік до більш тісних відносин з ЄС [18].

Імперське минуле Росії та її новітня зовнішня політика ніколи не сприймали існування суверенної України. Маніпулювання Росією історичними наративами є багатогранною стратегією, яка глибоко вкорінена в національній ідентичності Росії та її геополітичних амбіціях. Ця стратегія не лише спрямована на підрив державності України, але й посилює внутрішню підтримку всередині Росії, відіграючи вирішальну роль у формуванні російської зовнішньої політики та стратегії національної безпеки. З моменту здобуття Україною незалежності в 1991 році російська пропагандистська машина систематично знецінювала її, висміювала, маргіналізувала та нав'язувала їй історичні міфи [18].

Використання історичних наративів російської пропаганди значно поширилось після Помаранчевої революції 2004 року. В цей період Росія почала активно використовувати історичні аргументи, аби виправдати свої амбіції на Україну, акцентуючи на спільній історії, культурі та мовних питаннях. Особливо

посилилася риторика, яка представляє Україну як невід'ємну частину російського світу, що потребує захисту від «західного впливу» [18].

До 2014 року російські наративи щодо України будувалися на ідеях «спільної історії», «братніх народів» і культурної єдності, намагаючись створити образ України як частини «єдиного історичного простору» з Росією. Такі наративи активно просували думку про спільні культурні корені, мовні та релігійні зв'язки, представляючи Україну як «молодшого брата», якому властива тісна залежність від Росії. Це підкреслювало важливість «співпраці» та «інтеграції» з Росією, формуючи сприйняття України як частини російського світу [18].

Особливо виділялися теми Великої Вітчизняної війни, де підкреслювався героїчний внесок усіх пострадянських народів, але з акцентом на домінуючу роль Росії. Цей наратив мав на меті створити емоційний зв'язок із минулим і спільними перемогами, що нібито виправдовували подальше політичне зближення. Також активно розвивалися наративи про спільні історичні трагедії, де українська історія представлялася нерозривно пов'язаною з російською [18].

Використання Росією історії як інструменту боротьби з суверенітетом України передбачає зображення України не як сусіда, а як історично невід'ємної частини Росії. Цей наратив часто подається крізь призму України як землі «Малоросії», що передбачає зменшений, залежний статус, а не статус суверенної нації. Постать Степана Бандери та його зображення як втілення «антиросійського» українського націоналізму є центральним елементом цих наративів. Бандера зображений не просто як історична постать, а як символ того, що Росія вважає найгіршими рисами українського націоналізму – окремої ідентичності, яка абсолютно не сприймає російського панування, яку Москва позиціонує як фашистську та екстремістську позицію, протиставляючи це «погане» бачення українства з його ідеальним типом доброї України – підпорядкованої Москві [19].

Наративна конструкція Росії навколо концепцій «хорошої України» та «поганої України» є центральним елементом її ширшої геополітичної стратегії

(рис. 2.1). Ця дихотомія служить для делегітимізації українського суверенітету, а також для посилення внутрішньої підтримки російської політики та перспектив, а саме уявлення про те, що геноцидна агресія Росії є формою звільнення пригноблених російськомовних меншин. Дихотомія між «хорошою» і «поганою» Україною допомагає консолідувати російську національну ідентичність, яка визначається як опозиція до ворожого «іншого». З цієї точки зору, Україна – це те, що відбувається, коли ви дозволяєте Заходу втручатися: Захід винен у трагедії та стражданнях України, а не російські ракети, російські солдати та російський народ [20].

Концепція «хорошої України» в російському дискурсі зображує Україну як продовження культурного та історичного ландшафту Росії. У цьому наративі «хороша Україна» розглядається як культурно, духовно та політично пов'язана з Росією, втілюючи ідеали слов'янського братерства та єдності. Ця поступлива та готова до співпраці Україна популярна в Росії, оскільки вона підтверджує ідею триєдиної східнослов'янської ідентичності, де Росія відіграє роль захисника та лідера слов'янських народів. Цей наратив втішає російське населення, зміцнюючи відчуття історичної спадкоємності, регіонального домінування та месіанського почуття «обраного» народу [20].

Навпаки, «погана Україна» зображується як націоналістична, фашистська та антиросійська. Цю Україну символізують такі постаті, як Степан Бандера, Симон Петлюра та Іван Мазепа, які зображуються в російських ЗМІ таким чином, щоб підкреслити їхню співпрацю з ворогами Росії та загальну ворожу налаштованість до Росії. Наратив «поганої України» виправдовує як політику, спрямовану на «захист» російськомовних, так і кордонів Росії від нібито ворожого режиму. Це зображення глибоко зачіпає історичну міфотворчість Росії, яка культивує давнє невдоволення втраченим геополітичним статусом.

Таким чином, можна виділити декілька основних ліній історичних наративів російської пропаганди, які активно використовувались проти України у період з 2004 року по 2014 рік (рис. 2.1).

Рис. 2.1 Основні лінії історичних наративів російської пропаганди у період з 2004 року по 2014 рік [21-24]

Наратив №1: «Україна – держава, що не вдалася, якої ніколи не існувало до створення СРСР».

На державному рівні ідеї, викладені Путіним, вперше прозвучали 25 квітня 2005 року, коли він у посланні Федеральним зборам заявив, що крах Радянського Союзу став найбільшою геополітичною катастрофою століття для Росії, а також драмою для її народу, адже понад 25 мільйонів етнічних росіян опинилися за межами своєї країни. Одним із прикладів цього наративу є стаття Тимофія Сергєйцева «Що Росії робити з Україною», опублікована російським державним інформаційним агентством «РИА-Новости». Текст намагається довести, що Україна не має права на існування як суверенна держава і тому має бути інтегрована до Росії. Такий самий наратив міститься в статті Володимира Путіна

«Про історичну єдність росіян і українців», де Україна і Росія зображуються як «одна нація, єдине ціле», а Володимир Ленін зображений як «засновник України» [21].

Основою політичних планів В. Путіна є переконання, що держави, які колись були частиною Радянського Союзу, не мають власної суб'єктності, а повинна існувати лише одна велика Російська імперія, яку слід відновити. У 2004 році він заявив американським дипломатам, що України не існує, і пізніше, у 2020 році, наголосив на тому, що республіки, які вийшли з Радянського Союзу, мають залишати собі лише те, що взяли від Росії, а не забирати «подарунки» [21].

Називаючи себе «правонаступницею СРСР» і наголошуючи на месіанській ролі Радянського Союзу, який «дав українцям державність», Росія уникає взяти на себе відповідальність за злочини радянського режиму проти України. Серед таких злочинів – Голодомор (1932-1933 рр.), депортація кримських татар (1944 р.), репресії проти української інтелігенції, що призвело до феномену «розстріляного відродження» [22].

Наратив №2: «Україна – це не суверенна держава, а «антиросійський проєкт», який фінансується Заходом для дестабілізації Росії».

Ось приклад того, як російська пропаганда подає цей наратив: «До 2014 року Україна розвинулась до стадії «Україна – антиросія». Тобто все, що зараз відбувається в Україні, потрібно відносити до Росії з приставкою «анти». Тобто з точністю до навпаки. І те, що відбувається в Україні, могло б статися і в Росії, якби ми пішли тим же шляхом, що й вони». Це твердження доводить, що Росія розглядає демократичні процеси в Україні як пряму загрозу власному авторитарному режиму [22].

Наратив №3: «Українська мова – це штучно створений діалект російської мови з польським впливом».

Уявна «неповноцінність української мови» є класичним твердженням, яке можна знайти як у працях російського вченого XVIII століття Михайла Ломоносова який висунув теорію, що через домінування Польщі в Західній

Україні «малий російський діалект» змішався з польською мовою і «зіпсувався» [22].

Політика лінгвоциду почалася в Російській імперії. Вона трансформувалася в політику маргіналізації в Радянському Союзі, де українську мову зазвичай зображували як мову неписьменних селян. Радянська пропаганда також наголошувала на «сільському» та «наївному» характері української мови, описуючи російську мову як мову правлячих еліт та інтелектуалів. У результаті російські пропагандисти назвали українську мову «фальшивою» та «штучною» та звинуватили український уряд у «насильницькій українізації». За ініціативою Кремля проросійські політики в Україні роками відстоювали маніпулятивне твердження, що Україна є «двомовною країною», мовне питання «знято з порядку денного», що «відволікає від реальних економічних і політичних проблем» [22].

Наратив №4: «Український уряд не є самодостатнім і просто виконує вказівки західних лідерів».

Цей наратив є логічним продовженням «наративу зовнішнього управління» України. Стаття Путіна проілюструвала цю ідею, зображуючи українську державу як «фікцію» без «будь-якого історичного підґрунтя», яка була створена «в політичних цілях, як інструмент суперництва між європейськими державами». Це класичний приклад того, як Кремль намагався сформувати сприйняття міжнародним співтовариством України як об'єкта, а не як суб'єктивного та суверенного актора в міжнародних відносинах, який тому має бути «звільнений» і повернений під контроль Росії [23].

Наратив №5: «Україну необхідно денацифікувати за порушення прав російськомовного населення, а потім інтегрувати до Росії».

Згідно зі статтею інформаційного агентства РІА «Що Росії робити з Україною», Росії «не потрібна нацистська, бандерівська Україна, ворог Росії та інструмент для Заходу для знищення Росії». Натомість у тексті пропонується «денацифікувати» Україну та позбавити її суверенітету: «Держава-денацифікатор, Росія, не може ліберально підходити до денацифікації».

Денацифікаторська ідеологія не може бути оскаржена винною стороною, яку денацифікують». Мається на увазі, що кожен український уряд буде розглядатися Росією як «нацистський», і єдиним прийнятним шляхом для України є ліквідація її незалежності [24].

Таким чином, протягом періоду з 2004 року по 2014 рік в Україні поширювалися ідеї, що нівелювали незалежність та суверенітет держави, зокрема акцентуючи на економічній вигоді від співпраці з Росією та створенні «єдиного економічного простору». Такі наративи створювали платформу для подальших претензій Росії на право втручання у внутрішні справи України, а також закладали основу для сприйняття російської підтримки як «братської допомоги» у разі потреби.

Усі ці наративи й досі використовуються для розпалювання ненависті до України та українців у російському суспільстві, посилення внутрішньої терпимості до війни та насильства. Результатом є створення альтернативної реальності, де Росія захищається від західної агресії, а не вчиняє геноцид українського народу. Багато росіян у це вірять і приймають ідею, що війна з Україною була «неминуча». Як результат, російський мейнстрімний дискурс засуджує Україну за «провокацію Росії» і розглядає війну Росії проти України як «виправлення історії».

2.2. Особливості використання історичних наративів російської пропаганди щодо України з 2014 року по 2022 рік

Після анексії Криму та початку бойових дій на сході України у 2014 році історичні наративи стали ще більш активно використовуваним інструментом російської пропаганди. Зокрема, Російська Федерація, виходячи з концепції «спільного історичного простору» та «захисту російськомовного населення», намагалась виправдати свої дії апеляцією до спільного минулого та історичної справедливості [25].

Починаючи з 2014 року, російські пропагандисти продовжили

маніпулювати історією України, викривлюючи сучасні події та звинувачуючи українців та їхню владу у «нацизмі». Метою цих дій було дегуманізувати українців та дискредитувати їхню боротьбу за незалежність, а також саму ідею незалежної України. Це створило підґрунтя для подальшої антиукраїнської пропаганди, представляючи Україну як «нацистську недодержаву». У лютому 2022 року ці наративи та меседжі перетворилися на кампанію Кремля з «денацифікації України», що стало передумовою для початку повномасштабної агресії Росії проти України [26].

Український кризовий медіа-центр визначив п'ять основних наративів про Україну, які просувались російськими ЗМІ з 2014 року, зображеними на рисунку 2.2:

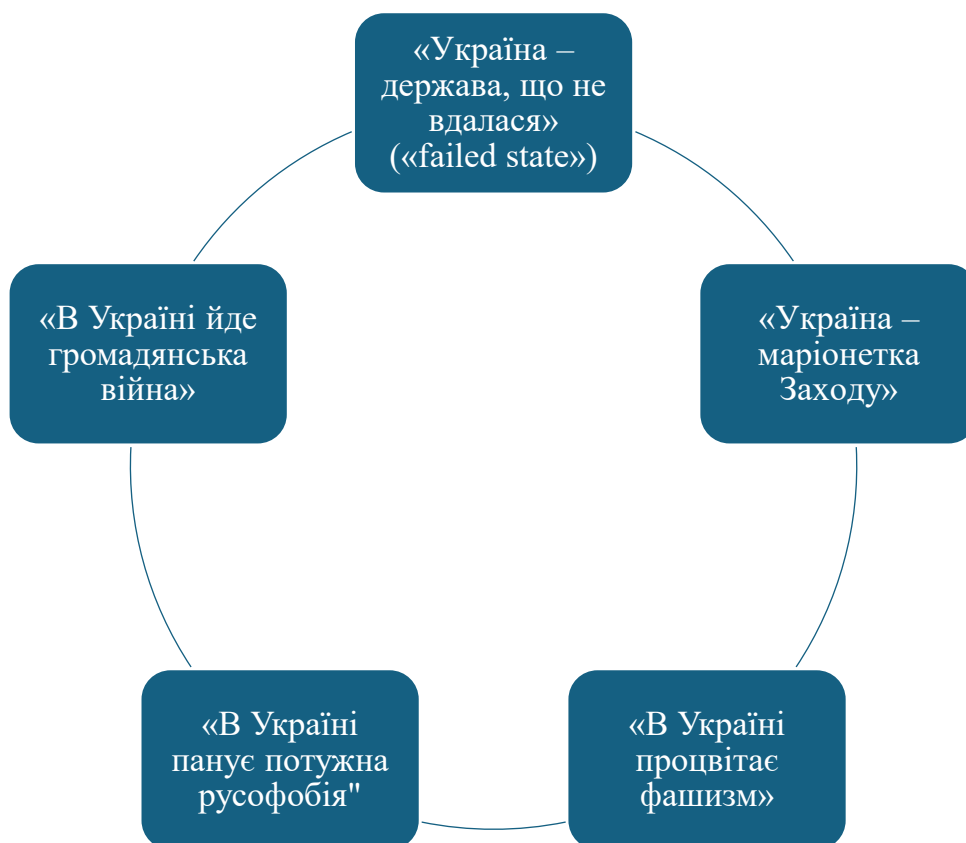

Рис. 2.2 Основні історичні наративи російської пропаганди у період з 2014 року по 2022 рік [27]

Усі ці наративи про Україну Кремль неухильно просуває роками,

використовуючи всі доступні інструменти. Вони оголошуються першими російськими чиновниками і транслуються на російських телеканалах, поширюються онлайн, через ЗМІ та соціальні мережі, в тому числі через тролів і ботів. Ці наративи утворюють логічну семантичну матрицю з точки зору пропаганди, де основні ідеї взаємопов'язані та підсилюють одна одну. Наприклад, ідея «України як держави, що не вдалася», яка не має реальних інституцій і не може забезпечити своїм громадянам основні права та свободи, служить для дискредитації Української держави. Ця ідея створює враження, що російський вплив є бажаним і необхідним, щоб допомогти врегулювати хаос на українській території, на що місцеве населення нібито не здатне. Оскільки нав'язується ідея тотальної неієздатності інституцій, природно постає питання, як Україні далі існувати як державі. Відповідь у системі російської дезінформації – у наративі про «Україну як маріонетку Заходу» [27].

Згідно з цим наративом, Захід використовує Україну у своїх цілях, а тому Україна продовжує існувати на політичній карті світу. Відповідно до цього наративу, в Україні немає суверенітету, і всі ключові рішення приймаються у Вашингтоні, а потім нав'язуються місцевому населенню, яке не контролює власний уряд. Це зводить Україну до ролі пішака на великій шахівниці та опосередковано легітимізує агресивну політику Кремля, спрямовану на збереження та посилення російського впливу – аргумент, що якщо Росія не буде впливати на Україну, то це обов'язково зробить Захід, який для України буде набагато гірше [27].

Варто зазначити, що у 2014-2015 роках, під час гарячої фази російської агресії, основним наративом про Україну був «країна у громадянській війні», тоді як у 2020 році, за результатами моніторингу Українського кризового медіа-центру, значно більше акценту було зроблено на «держави, що не вдалася» і «маріонетка Заходу». Ця зміна, однак, не означає, що інші наративи зникли з інформаційного поля – говорячи про конфлікт на сході України, російські політики та ЗМІ називають його виключно громадянською війною. Створення та поширення наративів значно пов'язане із суспільно-політичною ситуацією в

Україні і світі. Використання наративу «держава, що не вдалася» завжди збільшується під час виборчих кампаній, проведення виборів та підбиття підсумків виборів. Цю тенденцію можна було спостерігати і під час президентської та парламентської кампаній 2019 року, і під час місцевих виборів у 2020 році [27].

Відповідно, можемо визначити декілька основних історичних наративів російської пропаганди, які простежувались у період 2014-2022 років.

Однією з ключових цілей російської пропаганди після Євромайдану стало делегітимізувати уряд України. У 2014 році російські ЗМІ активно й систематично використовували термін «хунта», що супроводжувалося твердженнями про нібито неконституційний переворот, який стався завдяки фінансовій підтримці США. У подальшому риторика змінилася: замість слова «хунта» почали вживати фрази «київський режим» або «київська влада», що асоціювалися із підтримкою «фашистської ідеології». Російська пропаганда прагнула створити контраст між Росією, яка символізує законність і розвиток, та українськими протестними силами, що зображувалися як джерело хаосу, залежності від ЄС і США [28].

Російські ЗМІ з початку Євромайдану просувають ідею, що в Україні процвітає радикалізм. Пропагандисти наголошують, що будь-який конфлікт між владою та радикальними організаціями може спровокувати нову революцію. Тому такі інциденти регулярно стають головними темами російських новин. Наприклад, інцидент зі збройним протистоянням у Мукачевому між представниками «Правого сектора» та депутатом Михайлом Ланьо в липні 2015 року отримав більше уваги російських ЗМІ, ніж події в т.зв. «ДНР» і «ЛНР». Одночасно висвітлювалися чутки про сепаратизм серед русинів та угорців, що створювало враження нестабільності в Україні. Паралельно з цим розповсюджувалися твердження, що подібні події можуть стати перешкодою для отримання Україною безвізового режиму з ЄС [28].

Одним із ключових елементів російської пропаганди, поряд із звинуваченнями української влади в злочинах, стала демонізація українських

військових. Військовослужбовців ЗСУ, Національної гвардії, а також бійців добровольчих батальйонів пропагандисти РФ систематично називали «київськими карателями». Цей термін використовували для створення негативного образу українських військових, акцентуючи увагу на їхній нібито жорстокості. Найбільша кількість історій про «злочини» української армії припадає на 2014–2015 роки, коли російські ЗМІ активно тиражували інформацію про «знущення» українських військових над мирним населенням [28].

У 2015 році російська пропаганда почала поширювати наратив, що українська армія фактично є «легіоном НАТО». Ця теза включала твердження, що збройні сили України отримують значну підтримку від іноземців, переважно з країн НАТО. ЗМІ РФ подавали історії про виявлення американської зброї та тіл військовослужбовців у формі НАТО під завалами Донецького аеропорту, а також про обстріли Слов'янська, нібито здійснені за «американською тактикою». Додатково поширювалися відомості про навчання українських військових за участі американців, зокрема щодо використання протитанкової зброї Javelin. Усі ці історії, як правило, базувалися на сумнівних свідченнях окремих осіб або фальсифікованих матеріалах, таких як підроблені фото, відео чи докази [29].

Російські ЗМІ наполегливо формують образ України як держави, яка сповідує русофобію. У цьому контексті навіть такі дії, як демонтаж символів СРСР, перейменування вулиць, розвиток і популяризація української мови в теле- та радіоефірах, подаються як прояви ненависті до росіян. Особливо активно цей наратив експлуатувався після анексії Криму в 2014 році. Кремль на офіційному рівні поширює тези про нібито геноцид російськомовного населення в Україні, насильницьку українізацію та систематичне порушення прав російськомовних громадян [30].

Ще однією темою для пропаганди стала штучно створена ідея про антисемітизм в Україні. Російські ЗМІ використовували цей наратив для розпалювання міжетнічної ворожнечі та дискредитації України на міжнародній арені. У період 2014 року, під час анексії Криму, кремлівські медіа та політичне

керівництво особливо активно поширювали тези про нібито зростання антисемітизму, виправдовуючи цим потребу «захисту» Криму та його «возз'єднання» з Росією [30].

Одним із ключових елементів російської пропаганди є спроби легітимізувати так звані «Донецьку Народну Республіку» та «Луганську Народну Республіку», ставлячи при цьому під сумнів легітимність української влади. Для досягнення цієї мети Росія використовує риторiku про «народну волю», підкреслюючи, що створення нових «держав» нібито ініційоване знизу. У ЗМІ постійно повторюються такі фрази, як «народний референдум», «народний губернатор» чи «самооборона», що створює ілюзію народної підтримки цих утворень і прагнення до самоврядування [30].

З моменту початку агресії на території України влада РФ наполегливо заперечує свою причетність до цих подій. Захоплення російських військових пояснюється тим, що вони нібито є добровольцями, які самостійно вирішили підтримати конфлікт на сході України. Водночас у російських медіа наголошується, що Росія виступає як виключно миротворча держава, зусилля якої допомогли підписати Мінські угоди й «зупинити» обстріли Донбасу. Усі порушення режиму припинення вогню подаються як наслідки дій українських військових, неконтрольованих добровольчих батальйонів чи політиків, які, за твердженнями пропагандистів, зацікавлені в ескалації заради власної вигоди [31].

Крім цього, у 2014 році Росія розпочала інформаційну кампанію зі створення окремої «новоросійської ідентичності». Метою цієї спецоперації було мобілізувати населення України проти нової української влади та виправдати підтримку сепаратистських утворень [31].

Крим у російській пропаганді має особливе символічне значення як приклад «успішної» політики Москви. З цією метою російські ЗМІ у 2014 році активно працювали над формуванням позитивного образу анексії півострова. Наголошувалося, що приєднання Криму до Росії принесло регіону стабільність і розвиток. Однак, починаючи з 2015 року, кількість новин про Крим значно скоротилася, що можна пояснити відсутністю помітних покращень у соціально-

економічному житті півострова, а також постійними проблемами з водопостачанням, туризмом і інфраструктурою [31].

Російські медіа активно поширюють ідею, що західні країни не зацікавлені у підтримці України. Безвізовий режим, за твердженням пропагандистів, не приносить жодної користі, а євроінтеграція трактується як фактор, що загрожує територіальній цілісності країни. Наприклад, стверджується, що Угода про асоціацію між Україною та ЄС може призвести до втрати західноукраїнських земель на користь Польщі. Також поширюється теза, що Україна може стати жертвою геополітичних домовленостей між Росією та США, наприклад, у контексті співпраці на Близькому Сході [31].

Варто зазначити, що протягом 2014-2022 років, окрім цих ключових наративів, Кремль також використовує історичну та культурну тематику. Відбілювання радянської історії, експлуатація ностальгії за Радянським Союзом і створення його образу як наддержави, здатної забезпечити не лише впливову роль на міжнародній арені, а й високу якість життя, використання міфу про братерську єдність – все ці елементи використовуються для просування ідеї історичної неподільності України та Росії. Особливу роль у цьому дезінформаційному аспекті відіграє відмова визнати агресивну політику Радянського Союзу в перші роки Другої світової війни, провину за яку Кремль перекладає на західні держави, приписуючи собі роль рятівника від фашизму [32].

Наратив історичного протистояння є найбільшим і найскладнішим, оскільки об'єднує кілька взаємопов'язаних ідей. По-перше, він включає зображення УПА як «колабораціоністського формування», чиї представники нібито вчиняли воєнні злочини під час Другої світової війни. По-друге, він базується на твердженні, що «українці забули про перемогу над нацизмом». У цьому контексті російська пропаганда також маркує певні сучасні українські символи як «нацистські», зокрема гасло «Слава Україні», яке набуло широкого поширення та помітності після 2014 року. При цьому російські пропагандисти ігнорують той факт, що рішення Нюрнберзького трибуналу не визнавало УПА

воєнними злочинцями. Натомість відбуваються спроби фальсифікації історичних фактів і нав'язування хибної ідеї, що трибунал нібито ухвалив протилежне рішення [32].

Окрему увагу слід приділити твердженням російської пропаганди про «нацистську» природу української символіки. Наприклад, гасло «Слава Україні», яке з'явилося ще наприкінці 19 століття, пізніше використовувалося в боротьбі за незалежність у 20 столітті і стало популярним в Україні після 2014 року. Проте російськи наративи прирівнюють його до «нацистського вітання». Інший ключовий аспект цього наративу – закиди щодо «глорифікації нацизму» в Україні та твердження, що українці нібито «забули про перемогу над нацизмом у 1945 році». Ця ідея є частиною ширшого російського пропагандистського дискурсу, який використовує концепт перемоги СРСР над нацистською Німеччиною у «Великій Вітчизняній війні» для виправдання агресивної та експансіоністської зовнішньої політики. Росія намагається представити свої дії, включно з військовою агресією, як «боротьбу з нацизмом», при цьому визначаючи «нацизм» як будь-що, що протистоїть Росії [32].

Наратив про те, що «українське суспільство радикальне, фашистське та неонацистське» широко використовується в риториці російських пропагандистів і їхніх прибічників як у медіа, так і в соціальних мережах. Його вплив став особливо помітним і потужним після Революції Гідності та початку російської агресії у 2014 році. Основна аргументація цього наративу має комплексний характер і складається з різних маніпулятивних повідомлень. Мішенню таких тверджень стають проукраїнські активісти й активістки, а також учасники Революції Гідності. Російська пропаганда звинувачує їх у нацизмі, стверджуючи, що вони нібито здійснили «збройний переворот у Києві, який привів до влади неонацистський уряд». Окрім цього, до наративу додаються звинувачення на адресу українських військових і волонтерів у терорі та воєнних злочинах проти російськомовного населення на Сході України [32].

Усі ці меседжі переслідують кілька ключових цілей:

1. Дегуманізація українців. Маркування їх як «нацистів» покликане

викликати асоціації з «Великою Вітчизняною війною», у якій Росія виступає як єдиний переможець над нацизмом і завжди готова «повторити свій подвиг». Ця стратегія використовувалася для стирання будь-якого співчуття до українців, особливо під час повномасштабної війни у 2022 році.

2. Дискредитація Революції Гідності. Події Майдану подаються як хаотичний, агресивний і ксенофобний переворот, нібито організований за підтримки колективного Заходу з метою дестабілізації України [32].

«В українській владі повно праворадикалів». Цей наратив тісно пов'язаний із попереднім. Після Революції Гідності та втечі Віктора Януковича російська пропаганда активно формувала образ української влади як «нелегітимної та нацистської». Це відбувалося й попри те, що націоналістичні партії в Україні ніколи не мали значного впливу і не досягли вагомих результатів на виборах. На тлі євроінтеграції, реформ і дистанціювання від Росії пропаганда наголошувала, що в Україні влада «переповнена нацистами», які нібито руйнують країну та переслідують російськомовних громадян. Одночасно висувалися порівняння між «нинішньою бідністю та нестабільністю України» і уявною ідилією життя за часів СРСР або під час президентства Януковича. Цей наратив слугував для закріплення уявлення про Україну як «недодержаву», яку Росія повинна звільнити [32].

У 2022 році ця риторика трансформувалася в заяви про «нацистську владу» в Україні, яка нібито прийшла до влади в результаті «антиконституційного перевороту» у 2014 році. Це стало виправданням для Кремля у здійсненні повномасштабного вторгнення з метою «денацифікації» [33].

Відповідно до дослідження української громадської організації Internews, існує три гранд-наративи російської пропаганди, які остаточно укріпились в російському пропагандистському арсеналі у 2014-2022 роках (рис. 2.3):

1. «Україна як агресор/терорист/нацистська та авторитарна держава». Цей наратив стверджує, що Україна веде війну з Росією, провокує напади, здійснює терористичні акти проти мирного населення на окупованих територіях, а також ухвалює закони, спрямовані проти певних соціальних

груп, зокрема «нацистські» закони («8 років бомбили Донбас», «викорінюють російськомовне населення», «фашисти»). Він також подає Росію як захисника російськомовного населення від переслідувань.

2. «України як держава не існує / це failed state». Цей наратив пропагує ідею братерства між Україною і Росією, а також ставить під сумнів суверенітет України, представляючи країну як охоплену громадянською війною. («братній народ», «Росія-старша сестра України»).
3. «Уряд України нелегітимний». Це наратив про незаконний державний переворот 2014 року, під час якого влада була захоплена нацистами/фашистами/хунтою/київським режимом/київськими бойовиками чи режимом Зеленського [33].

Рис. 2.3 Три гранд-наративи російської пропаганди у період з 2014 року по 2022 рік [33]

На початку 2022 року Державний департамент США визначив головні дезінформаційні наративи, які РФ намагалась використати для виправдання власних дій щодо накопичення військ поблизу кордонів з Україною, а також створити хибне переконання в тому, що в ескалації конфлікту винна Україна [34].

Ідеться про 5 основних наративів, зокрема:

- «Росія – невинна жертва» – матеріали на цю тему мають на меті виправдати військові дії РФ та створити образ Росії як країни-жертви, яка була вимушена відповідати на агресію з боку західних країн;

- «Історичний ревізіонізм» – тема, яка простежується в матеріалах, ціль яких – спотворити історичні події, зокрема щодо Другої світової війни, участі в ній СРСР. Водночас цей наратив спрямований на викривлення фактів щодо української державності;

- «Крах західної цивілізації неминучий» – об'єднує в собі твердження щодо культурних і соціальних цінностей західних країн, просування та підтримка яких сприяє руйнації цивілізації;

- «Популярні рухи – це «кольорові революції», що фінансуються США» – тема, завдяки якій РФ намагається створити у медіаполі образ США як країни, яка ініціює та підтримує протестні настрої, зокрема в Грузії, Молдові, Україні, на Близькому Сході та у Африці;

- «Реальність така, якою її хоче бачити Кремль» – головний наратив, який включає в себе матеріали, що ґрунтуються на фейковій або частково вигаданій інформації та мають на меті деструктурувати інформаційний простір, ускладнюючи при цьому доступ людей до першоджерел [34].

Таким чином, головною метою російської пропаганди є психологічна дестабілізація українського суспільства та створення враження, що Україна є «державою, яка не відбулася». До механізмів досягнення цього цього можна віднести поширення інформації, яка має на меті легалізувати порушення територіальної цілісності України, ідей нелегітимності української влади та процвітання націоналізму і фашизму в країні. Після анексії Криму та початку російської військової агресії на сході України ці меседжі були спрямовані проти добровольчих батальйонів, проукраїнських активістів та активісток, а також усіх, хто підтримував територіальну цілісність і суверенітет України. Російські пропагандисти почали маніпулювати емоціями, створюючи необхідні паралелі між боротьбою з нацистським режимом під час Другої світової війни та

спробами окупувати українські території під приводом «звільнення». З початком повномасштабної війни цей наратив був розширений і трансформований у концепцію «денацифікації України», яка стала однією з оголошених цілей війни. У цьому контексті саму ідею незалежності України та окремої української ідентичності, відмінної від російської, також почали позначати як «нацистську» [35].

Такі песимістичні наративи спрямовані на ослаблення внутрішньої єдності, підрив міжнародної підтримки України та дискредитацію реформ, які могли б зробити її більш незалежною від Москви [36].

2.3. Трансформація історичних наративів російської пропаганди після початку повномасштабного вторгнення в Україну у лютому 2022 року: нові виклики для національної безпеки України

Дезінформація, що супроводжувала широкомасштабне вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року, стала ознакою ескалації тривалих інформаційних кампаній Росії проти України та інших демократичних країн. На тлі посилення репресій проти політичної опозиції в Росії, наративи дезінформації змістилися від пропаганди та історичного ревізіонізму – наприклад, ствердження, що Крим «завжди був російським» після анексії 2014 року – до фальшивих звинувачень про неонацистське проникнення в український уряд і теорій змови про лабораторії біозброї в Україні та США. Ці дії є лише частиною стратегій, які російський уряд та пов'язані з ним структури використовують для дезінформації, щоб заплутати та відволікти своїх опонентів [37].

Як повідомляв Укрінформ, протягом 2022 року росія витратила на просування пропаганди через державні медіа \$1,9 млрд замість запланованих \$1,5 млрд. 50% бюджету спрямовано на RT, ВГТРК та медіагрупу «Росія сьогодні» [37].

Російська пропаганда виявляється особливо переконливою серед осіб із уже існуючими проросійськими та/або антизахідними настроями, а також серед консервативних та альтернативно-правих груп у всьому світі. Прикладом широко поширеної дезінформації є твердження про те, що США побудували в Україні військові біолабораторії, які нібито розробляють біологічну зброю, спрямовану проти Росії. Ця дезінформаційна кампанія набула значного розмаху в Twitter, поширившись серед консервативних, альтернативно-правих та антиваксієвських спільнот [38].

Напередодні російського повномасштабного вторгнення, дезінформаційні повідомлення ставили за мету деморалізувати українців, посіяти розбрат між Україною та її союзниками, а також поліпшити сприйняття Росії в суспільстві. Заяви включали в себе твердження, що нарощування військової присутності було лише навчаннями; дезінформацію щодо історії України як суверенної держави (зокрема, про те, що Україна не має історичних підстав для незалежності і була створена Росією); звинувачення в неонацистській інфільтрації в українському уряді; а також твердження про загрози російськомовному населенню в Україні і про те, що український уряд здійснює геноцид на територіях Донецької та Луганської областей, які з 2014 року контролюються проросійськими сепаратистами. Також поширювалися наративи, які применшували масштаби російського вторгнення, зосереджуючи увагу на ймовірних воєнних злочинах інших країн [39].

Як і раніше, російська влада та державні медіа виправдовують свої дії, маніпулюючи причинами й наслідками. У рамках концепції інформаційних та смислових війн цей підхід визначають як «підміну історичних фактів», «викривлення історії» або просто «брехню». За визначенням політологічного словника, «маніпулювання масовою свідомістю» означає програмування думок, настроїв і поведінки людей у спосіб, що відповідає інтересам групи, яка контролює механізми маніпуляції. Це також є формою загрози інформаційній безпеці, адже дезінформація або фальшиві факти можуть негативно впливати на особистість, суспільство й державу. Як зазначають дослідники, маніпуляція

історією й однобічне висвітлення подій становлять не меншу загрозу для громадянського суспільства, ніж економічні чи політичні кризи [40].

Росія послідовно уникає визнання своїх агресивних дій. Зокрема, нинішню війну вони називають «спеціальною воєнною операцією» (СВО), що є елементом риторики, спрямованої на приховування реального стану справ. Наприклад, під час вторгнення в Україну Путін звернувся до російського населення з промовою, у якій зібрано низку перекручених історичних фактів [41].

Промова російського президента є яскравим прикладом використання антиукраїнських історичних наративів російської пропаганди. У ній повторюються «страшилки» про «бандерівців» і «нацистів», що десятиліттями формували негативний образ України [42].

Наприклад, Путін стверджує, що в 1940-1941 роках СРСР «усіма силами» намагався запобігти Другій світовій війні, уникаючи згадки про пакт Молотова-Ріббентропа 1939 року, який став каталізатором початку цієї війни, фактично розділивши Польщу між СРСР і Німеччиною [43].

Ще одним прикладом є твердження, що Україна є «історичною частиною Росії». Утім, Київська Русь, Київське князівство та інші державні утворення на українських землях існували задовго до формування Московського князівства.

Путін також маніпулює подіями 2014 року, називаючи Революцію Гідності «державним переворотом» і заявляючи про нелегітимність виборів української влади. Насправді, після повалення режиму Януковича українці провели демократичні вибори, які визнали не лише самі громадяни, а й міжнародна спільнота [44].

Російський президент також згадує, що Росія нібито «вісім років» прагнула мирного врегулювання конфлікту, замовчуючи участь російських військових у боях на Донбасі, таких як Іловайськ і Дебальцеве, та роль російської зброї в цих подіях [44].

Путін стверджує, що під час створення СРСР та після Другої світової війни українців ніхто не запитував, як вони хочуть облаштовувати своє життя. Ця заява є прикладом маніпуляції та підміни понять. Українці чітко висловили свою волю

після розпаду Радянського Союзу. У 1991 році було проведено Всеукраїнський референдум, на якому понад 90% громадян України проголосували за проголошення незалежності. Це рішення, прийняте більшістю українського народу, стало основою для виходу України зі складу СРСР та відновлення її державності [44].

Далі Путін заявляє, що кримці зробили «вільний вибір» приєднатися до «історичної батьківщини» – Росії. Це чергова маніпуляція. Росія ніколи не була історичною батьківщиною Криму. Півострів перейшов під контроль Російської імперії лише наприкінці XVIII століття внаслідок імперської експансії на південь, що підтверджують численні історичні джерела, зокрема дослідження історика Сергія Громенка. До цього часу Кримський півострів був центром Кримського ханату, а його корінними народами були кримські татари та інші спільноти, які не мали етнічного чи культурного зв'язку з Росією [43].

Промова Путіна є потужним інструментом російської інформаційної війни, яка спрямована передусім на населення РФ, з метою виправдання агресії проти України. Однак цей інформаційний вплив може проникати і в український інформаційний простір, особливо через проросійськи налаштованих громадян [45].

Продуктивність інформаційного впливу значною мірою залежить від дотримання принципу «єдиного голосу» в комунікації. Це означає, що всі суб'єкти інформаційного впливу повинні узгоджувати свої заяви та меседжі, діючи злагоджено та послідовно. З початком повномасштабного вторгнення в Україну цей принцип активно застосовується в російській пропаганді. Формування та поширення дезінформаційних меседжів покладено на визначене коло російських високопосадовців. Серед них президент РФ Володимир Путін, міністр закордонних справ Сергій Лавров, міністр оборони Сергій Шойгу, прессекретар президента Дмитро Пєсков та інші. Всі вони активно беруть участь у створенні й трансляції спотворених наративів, необхідних для виправдання агресії РФ перед власним населенням і міжнародною спільнотою [46].

За майже три роки широкомасштабного вторгнення Росії в Україну російські наративи постійно змінювалися, а також змінювалися заявлені цілі війни від «реакції на розширення НАТО» та «денацифікацію України» до «запобігання Третьої світової війни» та «Захист російського народу від антиросійської коаліції». Російська інформаційна війна апелює до ірраціонального: страху, паніки та розчарування. На цьому тлі російські ідеї «сили», «величч», «непереможності» та месіанства використовувалися, щоб переконати світову спільноту (і самих росіян) у тому, що перемога Росії є єдиним можливим завершенням російсько-української війни [46].

З 24 лютого російська пропаганда намагалася переконати як українців, так і західних партнерів засумніватися в ефективності постачання зброї в Україну. Оскільки ідея «великої і непереможної Росії» виявилася сильно переоціненою, сумніви в кожному успіху українських військових стали важливим проміжним кроком до ключового російського наративу: «Україні не виграти війну». Це головний аргумент, який Кремль використовує як для підризу поставок зброї в Україну, так і для того, щоб змусити західні уряди схилити Київ до «пошуку компромісу» з державою-агресором. Одна з цілей такої стратегії дезінформації – підірвати довіру українців до західних партнерів і навпаки, а також посіяти відчай у країнах ЄС. Це також поєднується з традиційним пропагандистським наративом про зовнішнє управління Україною. Таким чином, Росія зображує капітуляцію України як єдиний можливий сценарій війни, який уже вирішений її «західними кураторами», що «змусить Україну піти на поступки Росії» [47].

Кремль не влаштовує те, що Польща є вірним союзником України, тому він почав реанімувати класичний наратив про те, що Польща «готується окупувати українську Галичину (історичний регіон на заході України), яка була частиною Польщі до того, як стати частиною України. Радянська Соціалістична Республіка. Незважаючи на те, що відносини між Польщею та Україною традиційно були наповнені напруженістю, яка базувалася на історичному тлі, потужна польська підтримка під час широкомасштабного російського вторгнення об'єднала дві держави у боротьбі проти спільного ворога. Тим не

менш, російська пропаганда не перестає експлуатувати наратив про «польське вторгнення». Він систематично використовувався для руйнування двосторонніх відносин між Києвом і Варшавою з 2014 року та поширювався здебільшого через бот-акаунти в соціальних мережах і включав кілька аспектів: зображення поляків «ситими» українськими біженцями, зображення українських біженців «невдячними» та підживлення міфу про «польський ревізіонізм». Кінцева мета таких фейків – створити образ України як ворожої до Польщі, демотивувати польських громадян допомагати українцям, а отже, посіяти розбрат. Щоб підірвати польсько-українське партнерство, російська пропаганда не цурається навіть найабсурдніших фейків, як-от про те, що польські фермери «масово за низькими цінами скуповують українські землі» та «мобілізацію українських чоловіків у Польщі для примусової відправки до боротьби в Україні» [48].

Аналогічні стратегії застосовувалися для загострення відносин між Україною та Угорщиною. У цьому випадку ефект посилюється тим, що Угорщина лобіює російські інтереси в Європі та систематично блокує військову допомогу ЄС Україні. Його також доповнює ревізіоністська риторика Віктора Орбана, яка ґрунтується на ідеї «великої Угорщини» (держави з кордонами, які вона мала до Тріанонського договору 1920 року) і стосується не лише України, а й Румунії, Словаччини, Хорватії та Сербії. На цьому тлі російські фейки про те, що Угорщина готується окупувати Закарпаття (самий західний регіон України, що межує з Угорщиною), виглядають менш абсурдно [48].

Оскільки «боротьба з нацизмом» була однією з цілей держави під час російського вторгнення в Україну, російська пропаганда робить усе можливе, щоб «продати» ідею «українського нацизму» західному світу. Якщо раніше цей наратив був націлений лише на військових, то тепер він охоплює й українських цивільних, переважно біженців як найбільш вразливу групу. Одним із найпоказовіших прикладів стало поширення фейків про «українських нацистських біженців у Німеччині». Поширюючи маніпуляції про «неприйнятну поведінку українців за кордоном», російська пропаганда націлює такі наративи на державу з сильним травматичним досвідом, намагаючись викликати емпатію

до росіян як нації «переможців нацизму» та розпалювати ненависть до українців як нації, що «прославляє» нацизм» (а іноді навіть «сатанізм») [48].

Інший аспект демонізації українців побудований на старому наративі про «українську русофобію», яка, у свою чергу, є нічим іншим, як невдоволенням агресора, який намагається знищити вашу країну та її громадян як активних і мовчазних прихильників режим. Москва намагається створити імідж України як агресивної мілітаристської держави, імідж української влади як не зацікавленої у мирному процесі, готової жертвувати життями своїх громадян заради реалізації «плану Заходу». Українці самі зображені «кровожерливими» та «дикими». Разом із систематичним наративом про те, що США «накачують Україну зброєю», Росія має на меті переконати західних людей, що пацифізм є реальним варіантом припинення насильства і, як наслідок, війни. Однак, коли йдеться про Росію, вибір дуже обмежений: або перемога України, або більше смертей і насильства під російською окупацією [48].

Демонізація українців також використовується як інструмент дегуманізації українців як нації, яку «треба знищити», а отже, як спроба пояснити геноцид. Зображення українців як агресивної спільноти, а також наративи про «утиски свободи слова в Україні» також мають на меті знищити співчуття до української травми у світі та підірвати підтримку Заходу [47].

Таким чином, протягом російського повномасштабного вторгнення в Україну російська пропаганда кілька разів змінювала свої наративи, намагаючись виправдати війну. За змістом і покладеними на них функціями історичні наративи російської пропаганди, які активно використовуються в медіапросторі та соціальних мережах після лютого 2022 року, можна поділити на такі групи, представлених в таблиці А.2 в додатках: ті, що пояснюють і виправдовують причини російської агресії проти України; ті, що будують альтернативну картину перебігу військових дій, вигідну пропагандистам; ті, що будують можливі сценарії розвитку конфлікту та потенційні наслідки для всіх залучених сторін [49].

Варто підкреслити, що при використанні пропагандистських наративів у контексті інформаційно-психологічної війни; їхня мета – побудувати ілюзорну реальність, правдивість якої не викличе сумнівів у цільовій аудиторії. Використання російською стороною пропагандистських наративів також має на меті делегітимізацію українського уряду та Збройних сил України в очах громадян Росії та міжнародної спільноти [50].

Висновки до розділу 2

Історичні наративи російської пропаганди в період з 2004 по 2014 рік демонструють, як Росія намагалася сформувати образ України як невід’ємної частини своєї імперської орбіти. Основною темою було заперечення суверенітету України, де Росія намагалася переконати, що українська держава ніколи не існувала до створення СРСР. Зокрема, ідея про спільну історію і культуру використовувалася для демонстрації залежності України від Росії, що повинна бути інтегрована в єдиний «російський світ».

Особливо виразно ці наративи проявлялися через акцент на спільній історії, зокрема під час відзначення Великої Вітчизняної війни, де підкреслювалася роль Росії як захисника від «західного впливу». Протягом цього періоду активно поширювалися ідеї про «штучність» української мови і культури, намагаючись представити їх як частину «російської культури», яку треба захистити від впливу Заходу. Ці наративи, у свою чергу, створювали підґрунтя для подальших претензій Росії на Україну.

В результаті, наративи з 2004 по 2014 рік формували сприйняття України як частини Росії, де її незалежність була під сумнівом, а політичний і культурний суверенітет – під постійною загрозою.

З 2014 по 2022 роки Росія зосередилась на систематичному використанні Росією наративів для підриву української державності, серед них можна виділити декілька ключових меседжів: 1) зображення України як агресора,

терористичної та неонацистської держави. Це подається через фальшиві звинувачення у тероризмі та порушеннях прав людини, при цьому Росія позиціонує себе як захисник російськомовного населення; 2) ставлення під сумнів існування суверенної України, представляючи її як державу, що охоплена громадянською війною, а також підкреслення історично «братерських відносин» між Україною та Росією; 3) ставлення під сумнів легітимності української влади, зокрема через звинувачення у «державному перевороті» 2014 року; 4) намагання легітимізувати анексію Криму та створення т.зв. «ЛНР» та «ДНР».

З початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну в 2022 році пропагандистські наративи набули ще більшої агресивності. Вони були спрямовані на дискредитацію української державності, втрату довіри до уряду та військових, а також на поширення ідей про невизначену політичну ситуацію в Україні та внутрішні конфлікти. Крім того наративи включали заклики до «миру на будь-яких умовах» для того, щоб змусити українців задуматись про не вигідні перемовини з агресором, а також намагання підірвати віру в підтримку України міжнародною спільнотою.

Таким чином, можемо простежити, що російська пропаганда вже більше двадцяти років систематично маніпулює історичними фактами, щоб виправдати агресію та дискредитувати Україну. Умови сучасної інформаційної війни вимагають активної протидії, адже такі маніпуляції загрожують не лише інформаційній безпеці, а й стабільності всього суспільства.

РОЗДІЛ 3. ПРОТИДІЯ УКРАЇНИ ІСТОРИЧНИМ НАРАТИВАМ РОСІЙСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ В СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ

3.1. Інструменти протидії історичним наративам російської пропаганди в соціальних мережах зі сторони державних інституцій

Потік російської дезінформації, а також його негативні наслідки, значно зросли після російського вторгнення в Україну в лютому 2022 року. Відповідь України на ці загрози базується на прогресі, досягнутому з 2014 року у зміцненні інформаційного середовища та створенні механізмів для реагування на інформаційні загрози. До них можна віднести зусилля з надання достовірної інформації, а також протидія дезінформаційним кампаніям, які ведуться російськими державними ЗМІ [51].

На міжнародному рівні країни швидко усвідомили загрозу дезінформації в контексті агресії Росії проти України. У відповідь вони почали активно висвітлювати наративи та інструменти, що використовуються російським урядом, накладали санкції на медіа та певних осіб, а також підтримували медіа-середовище в Україні. Міжнародні організації також реалізували програми перевірки фактів і розвінчання дезінформації, забезпечуючи механізми обміну інформацією і технічну підтримку. Оскільки агресія Росії триває, важливо знайти баланс між протидією дезінформації і підтримкою свободи преси, а також зміцненням інформаційних систем і демократії в цілому [52].

Держава володіє найбільшими можливостями для протидії російській дезінформації та пропаганді порівняно з іншими стейкхолдерами, зокрема громадським сектором. Держава може застосовувати такі інструменти, зображені на рисунку 3.1:

Рис. 3.1 Інструменти держави для протидії історичним наративам російської пропаганди [52]

Ключовим фактором у використанні цих інструментів є розуміння проблеми та її важливості з боку державних осіб, які приймають рішення. До 2014 року держава недооцінювала загрози в інформаційному просторі, зокрема російський інформаційний вплив. Внаслідок цього українська аудиторія часто опинялася під впливом російських медіа, політичних технологів і пропагандистів. З початком окупації Криму та частини Луганської і Донецької областей у 2014 році ситуація змінилася, і державні органи почали активно реагувати на загрози російської дезінформації [53].

З початком російської військової агресії проти України, коли інформаційний супровід набув важливої ролі, розпочався процес трансформації українського законодавства у сфері інформаційної безпеки [54]. Першим кроком цього процесу стало рішення Ради національної безпеки та оборони України «Про заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної політики в сфері інформаційної безпеки України», яке було введено в дію Указом Президента України від 1 травня 2014 року. У цьому документі зазначалося, що

Російська Федерація активно поширює недостовірну, неповну та упереджену інформацію про Україну, намагаючись маніпулювати громадською свідомістю як в Україні, так і за її межами. Указ також визначав завдання щодо розроблення Стратегії кібербезпеки України, Доктрини інформаційної безпеки України, а також механізмів протидії негативному інформаційно-психологічному впливу, зокрема через заборону ретрансляції телевізійних каналів. Це стало початком формування нової нормативно-правової бази України в сфері інформаційної безпеки. Протидія інформаційним загрозам, пов'язаним з російським втручанням, підштовхнула до необхідності перегляду основних принципів забезпечення оборони та територіальної цілісності України, а також переосмислення ролі інформаційної безпеки [55].

З 2014 року законодавча база України у цій сфері суттєво поповнилася і стала більш комплексною. Вона включає концептуальні документи, такі як Доктрини та Стратегії, що визначають основні загрози та напрямки розвитку інформаційної безпеки, а також закони, укази президента та рішення РНБО, що забороняють поширення контенту країни-агресора на території України в медіа та Інтернет-просторі [54].

24 вересня 2015 року було прийнято оновлену Воєнну Доктрину України. Воєнна політика є невід'ємною частиною діяльності кожної держави, а Доктрина відображає ключові принципи військово-політичної діяльності країни. Вона чітко визначає інформаційну війну Російської Федерації проти України як одну з основних загроз, що впливають на воєнно-політичну ситуацію в регіоні. Доктрина також зазначає модернізацію технічних засобів розвідки іноземними державами, посилення їхніх можливостей, а також спроби несанкціонованого доступу до інформаційної інфраструктури України. Вона розглядає агресивну зовнішню політику Росії щодо України, країн-сусідів, а також міжнародних організацій, таких як НАТО та ЄС. Доктрина також визначає воєнно-політичні виклики, які можуть призвести до застосування військової сили проти України, зокрема цілеспрямований інформаційний вплив, який може призвести до негативного іміджу України на міжнародній арені та дестабілізації внутрішньої

ситуації в країні. Документ також розглядає можливі сценарії загроз для національної безпеки, включаючи спеціальні операції Росії з використанням військових підрозділів, вогневих ударів та інформаційно-психологічних операцій. У Доктрині зазначено також недоліки внутрішньої політики України, зокрема недостатні зусилля органів державної влади у протидії пропаганді та інформаційно-психологічним операціям Росії, що вимагає спеціального навчання для держслужбовців з урахуванням нових викликів [56].

Доктрина окреслює завдання воєнної політики України на найближчий час і середньострокову перспективу, серед яких покращення державної інформаційної політики у воєнній сфері, попередження та ефективна протидія інформаційно-психологічним операціям іноземних держав, що спрямовані на підрив обороноздатності України, порушення її суверенітету і територіальної цілісності. Зокрема, особлива увага приділяється інформаційній складовій у кризових ситуаціях. Згідно з Доктриною, Україна має в своєму арсеналі такі заходи для реагування на воєнні загрози та недопущення ескалації конфліктів: використання політико-дипломатичних, інформаційних та силових інструментів для протидії агресії та примусу до дотримання норм міжнародного права, посилення розвідувальної діяльності для проведення стратегічних комунікацій і контрпропагандистських заходів, а також посилення ефективності спеціальних інформаційних заходів у зонах конфлікту [57].

Порівнюючи положення Воєнної доктрини 2012 року та оновленої версії 2015 року, можна зазначити, що перша була складена, виходячи з позаблокового статусу України, тоді як сучасна Доктрина передбачає можливість приєднання країни до військового блоку. Крім того, у новій Доктрині значну увагу приділено співпраці України з НАТО та ЄС в інформаційно-військовій сфері. Вона проголошує необхідність посилення заходів для досягнення переваги над агресором, зокрема через реалізацію державної інформаційної політики на тимчасово окупованих територіях та на міжнародній арені. Дотримання інформаційної складової воєнної безпеки передбачається через впровадження

ефективної системи стратегічних комунікацій у діяльність органів сектору безпеки [57].

Формування національних оборонних спроможностей буде відбуватись через розробку комплексного нормативного документа, що регулює проведення спеціальних інформаційних операцій, зокрема щодо узгодження термінології, визначення відповідальних структурних підрозділів та їхніх завдань і повноважень у мирний та воєнний час. Поглиблення співпраці з НАТО і ЄС у сфері розвідки передбачає спільну боротьбу з агресивною політикою Російської Федерації, міжнародним тероризмом, релігійним екстремізмом, злочинними організаціями та кіберзлочинністю. Це передбачає залучення допомоги розвідувальних структур НАТО та ЄС, а також підтримку реформування українських розвідувальних органів із використанням коштів трастових фондів НАТО та доступу до інформаційних мереж, що містять розвідувальні дані від держав-членів НАТО і ЄС [58].

15 жовтня 2021 року РНБО України схвалила нову Стратегію національної безпеки України, яка розрахована до 2025 року [59].

Цей стратегічний документ окреслює забезпечення національної безпеки, зокрема, у сфері інформаційних ресурсів, кібербезпеки та захисту критичної інфраструктури. Серед основних актуальних загроз для національної безпеки України Стратегія чітко визначає гібридні загрози, в тому числі агресивну інформаційну війну, кібертероризм, підривну діяльність та підтримку маріонеткових утворень на тимчасово окупованих територіях, а також маніпуляції з історією та культурою, фальшування інформації та пропаганду ненависті [59].

Особливу увагу Стратегія приділяє забезпеченню кібербезпеки та захисту інформаційних ресурсів держави. Зокрема, визначені такі загрози:

- інформаційний вплив Росії на Україну;
- інформаційне домінування на окупованих територіях;
- недостатня система реагування на дезінформацію;
- несистемність стратегічних комунікацій;

- проблеми регулювання інформаційної діяльності;
- обмежений доступ до інформації на місцевому рівні;
- низька медіаграмотність у суспільстві [59].

У документі визначено стратегічні цілі та напрями реалізації Стратегії для забезпечення інформаційної безпеки:

- Стратегічна ціль 1. Протидія інформаційним атакам, що загрожують незалежності, суверенітету та правам людини в Україні.
- Стратегічна ціль 2. Сприяння розвитку української культури та національної ідентичності.
- Стратегічна ціль 3. Підвищення медіа-грамотності для протистояння дезінформації та маніпуляціям.
- Стратегічна ціль 4. Захист прав на доступ до правдивої інформації та безпеку журналістів.
- Стратегічна ціль 5. Реінтеграція громадян з окупованих територій в загальноукраїнський інформаційний простір.
- Стратегічна ціль 6. Розвиток стратегічних комунікацій для ефективної взаємодії з громадянами та міжнародної підтримки України [60].

Прийняття цієї стратегії має на меті вирішення основних проблем у сфері національної безпеки, включаючи невідповідність національного законодавства до нових викликів, з якими Україна стикається у процесі протидії російській агресії. Вона є важливим кроком до формування повноцінної системи інформаційної безпеки [60].

Позитивним кроком у формуванні комплексної державної політики інформаційної безпеки стало ухвалення Стратегії кібербезпеки України. Цей документ був затверджений Указом Президента України №96/2016 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року «Про Стратегію кібербезпеки України»». Метою Стратегії є оформлення умов для безпечного функціонування кіберпростору, який буде використовуватися в інтересах особи, суспільства та держави. Документ також зазначає основні загрози кібербезпеці, пріоритети та напрями її забезпечення [61].

Концептуальні положення Стратегії передбачають, що державна політика у сфері кібербезпеки має відповідати стандартам ЄС і НАТО. Окрім того, документ пропонує конкретні кроки щодо створення національної системи кіберзахисту, вчасного виявлення та нейтралізації кіберзагроз, а також їх запобігання з урахуванням практик провідних країн-членів НАТО та ЄС. Стратегія також включає напрямки та пріоритети забезпечення кібербезпеки, координацію, взаємодію та розподіл повноважень органів сектору безпеки і оборони України у питаннях кібербезпеки, кіберзахисту, а також протидії кібертероризму і кіберзлочинності [61].

5 жовтня 2017 року Верховна Рада України ухвалила Закон «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України». Згідно з цим Законом політику у сфері кібербезпеки формує та реалізує Кабінет Міністрів України. Він передбачає необхідність впровадження єдиної (універсальної) системи індикаторів кіберзагроз, враховуючи міжнародні стандарти з питань кібербезпеки та кіберзахисту [62].

Ще одним важливим документом стала Доктрина інформаційної безпеки, затверджена Указом Президента України від 25 лютого 2017 року №47/2017. У загальних положеннях цього документа зазначається, що застосування Російською Федерацією технологій гібридної війни проти України перетворило інформаційну сферу на ключову арену протистояння. Доктрина підкреслює, що Росія активно використовує новітні інформаційні технології для маніпулювання свідомістю громадян України, зокрема для посилення національної та релігійної ворожнечі, пропаганди агресивної війни, зміни конституційного ладу та порушення суверенітету й територіальної цілісності України. Метою Доктрини є визначення основних засад формування та реалізації державної інформаційної політики, зокрема щодо протидії інформаційному впливу Росії в умовах гібридної війни [63].

На основі цих формулювань визначаються подальші пріоритети державної політики в інформаційній сфері, які конкретизуються в Доктрині. Документ окреслює національні інтереси України в інформаційному просторі як особи,

суспільства та держави. Головною особливістю Доктрини інформаційної безпеки 2017 року, на відміну від попередньої версії 2009 року, є намагання збалансувати функції органів влади та силових структур у сфері інформаційної безпеки. Варто також зазначити, що Доктрина містить визначення таких важливих понять, як «стратегічні комунікації», «урядові комунікації», «кризові комунікації» та «стратегічний наратив» [63].

Одним із основних недоліків Доктрини є те, що вона не передбачає достатнього правового регулювання можливості залучення громадянського суспільства до забезпечення інформаційної безпеки. Наприклад, існують проекти, такі як «Інформнапалм», «Миротворець» та «Лінія оборони», які діють на громадських засадах та протистоять російській інформаційній війні, але їх співпраця з державою в нормативному контексті не регламентується [63].

Особливу увагу слід приділити законодавству, яке забороняє або дає державі право контролювати контент з країн-агресорів на телебаченні, радіо та в Інтернеті. Наприклад, 29 березня 2016 року був ухвалений Закон України «Про внесення зміни до статті 15 Закону України «Про кінематографію», який забороняє до показу російські фільми, зняті після 2013 року, а також ті, що пропагують органи влади держави-агресора. Метою цього закону було посилення національної безпеки України та зниження сепаратистських настроїв у суспільстві [64].

У процесі побудови системи інформаційної безпеки, особливо в контексті телекомунікаційних мереж, велике значення має Інтернет. Українське законодавство більше фокусується на доступі до Інтернету, а не на контролюванні контенту. Наприклад, у європейській законодавчій практиці існують плани дій і резолюції, що дозволяють контролювати зміст інформації в мережі Інтернет. 16 травня 2017 року Президент України Петро Порошенко підписав Указ №133/2017, яким було введено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2017 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)». Одним із результатів цього рішення стало заборона доступу до

популярних в Україні інформаційних ресурсів, таких як «1С», «В Контакте», «Однокласники», «Яндекс», «Mail.ru» та інших. Також було опубліковано список юридичних та фізичних осіб, проти яких застосовані санкції [65].

Це рішення викликало значну реакцію як серед українського суспільства, так і серед міжнародних партнерів. Водночас, згідно з даними Служби безпеки України, російські спецслужби активно використовують ці інформаційні ресурси для ведення гібридної війни проти українського населення, зокрема для проведення розвідувальних операцій та поширення антиукраїнських закликів до радикальних протестів і насильницьких акцій. Керівництво цих інтернет-ресурсів жодного разу не відреагувало на численні звернення Служби безпеки України [60].

Загалом, попри певну фрагментарність, інформаційне законодавство України за останні роки зазнало перегляду та адаптації до нових викликів і загроз. Це дозволяє сподіватися, що разом із реформуванням системи національної безпеки законодавча база сприятиме створенню дієвого механізму протидії зовнішній інформаційній агресії та історичним наративам російської пропаганди. Водночас залишаються проблеми з забезпеченням комплексного управління та захисту інформаційних ресурсів. Наразі Україна та її Збройні сили продовжують бути мішенню інформаційної агресії з боку Росії [60].

3.2. Інструменти протидії історичним наративам російської пропаганди в соціальних мережах зі сторони організацій громадянського суспільства

З 2014 року громадянське суспільство в Україні відіграє вирішальну роль у протидії російській дезінформації та пропаганді. Коли державні інституції тільки починали усвідомлювати масштаби проблеми наративів російської пропаганди та працювали над створенням нормативної бази, організації громадянського суспільства завдяки своїй гнучкості змогли швидко реагувати на

нові виклики. Українські організації громадянського суспільства (ОГС), медіа-спостерігачі, платформи фактчекінгу мобілізували свої ресурси для протидії російським наративам. Наприклад, одразу після анексії Криму у 2014 році з'явилася волонтерська фактчекінгова ініціатива StopFake, спрямована на розвінчування російських фейків. Згодом ця ініціатива переросла у офіційну громадську організацію, яка вже 10 років систематично працює в цьому напрямку. У 2016 році організація «Детектор медіа» опублікувала один із перших звітів, у якому аналізує пропагандистські наративи та пропонує рекомендації для зацікавлених сторін. За понад 10 років російської агресії в Україні з'явилися численні фактчекінгові ініціативи, які зробили протидію дезінформації одним із головних пріоритетів українських ОГС [52].

Згідно з дослідженнями таких організацій, як Debunk Disinformation Center, у 2023 році Кремль інвестував 1,9 мільярда доларів у російську пропаганду, а з 2021 року витрати на державні медіа зросли втричі [51].

Робота організацій громадянського суспільства значно посилила стійкість українського суспільства до дезінформації після повномасштабного вторгнення Росії 24 лютого 2022 року. Але їм довелося адаптуватися до нових умов, стикаючись з такими викликами, як кібератаки, масштабні інформаційні кампанії та поява нових каналів пропаганди. Тим не менш, вони продовжили свою роботу, зосередившись на моніторингу російської дезінформації, перевірці фактів, створенні медіа-контенту, проведенні тренінгів з підвищення медіаграмотності, розробці онлайн-курсів та проведенні публічних онлайн- і офлайн-заходів [52].

Деякі з провідних організацій, які займаються розвінчанням фейків та підвищенням обізнаності про російську пропаганду, включають StopFake, Vox Ukraine, Detector Media та Центр демократії та верховенства права. Ці ініціативи тісно співпрацюють із журналістами, експертами, політиками для боротьби з дезінформацією [66].

Одним із таких проєктів став «Інформаційний спротив» (IC), створений у 2014 році. Це недержавна ініціатива, спрямована на протидію зовнішнім

ворожим інформаційним загрозам у сферах державного та суспільного життя. З самого початку російської агресії ІС перевіряє та аналізує інформацію, інформуючи про перебіг російсько-української війни та викриваючи неправдиві дані проросійських ЗМІ [67].

Ще одним важливим проєктом став StopFake, який у період спростував безліч фейків і міфів, що поширювалися у ЗМІ та соціальних мережах. Крім того, проєкт проводить дослідження щодо сприйняття суспільством інформації та надає рекомендації з розпізнавання дезінформації, виконуючи тим самим частину функцій держави в інформаційній просвіті [67].

Спростування фейків активно відбувається й у межах соціальних мереж. Це пов'язано з великим охопленням аудиторії, яка часто піддається емоційному впливу інформаційних постів. Одним із прикладів є проєкт «По той бік новин», де команда ініціаторів аналізує різні інформаційні ресурси, викриваючи неправдиву інформацію. Основними особливостями проєкту є простий і доступний стиль текстів, вдало підібраний ілюстративний матеріал, глибокий аналіз новин, а також науковий підхід із використанням соціологічних досліджень. Схожий підхід має громадська організація «Без Брехні», яка викриває маніпуляції ЗМІ та подає їхній детальний аналіз, мотивуючи аудиторію критично осмислювати інформацію [68].

Ще один проєкт DisinfoChronicle – ініціатива організації «Детектор Медіа», де команда збирає та документує в режимі реального часу хроніку дезінформації Кремля про російське вторгнення в Україну [68].

Українські ОГС також налагодили партнерство з державними організаціями, щоб підвищити ефективність своєї роботи. Наприклад, завдяки таким ініціативам, як «Комплексна інформаційна та просвітницька кампанія проти дезінформації», яка тривала з червня 2023 року по серпень 2024 року, групи громадянського суспільства співпрацювали з союзниками, щоб протистояти наративам дезінформації в національному масштабі. Кампанію проводила некомерційна організація Smart Angel за підтримки експертних організацій з протидії дезінформації, зокрема Українського інституту медіа та

комунікації, Vox Ukraine, StopFake, Детектор медіа, Центру демократії та верховенства права та інших [51].

Скоординовані зусилля громадянського суспільства України дали значні результати у протидії російській дезінформації в соціальних мережах. Протягом 13 місяців Кампанія зафіксувала цифрове охоплення 224 мільйонів на різних цифрових ресурсах. Кампанія також охопила 42 мільйони унікальних телеглядачів, що свідчить про високий рівень залучення громадськості до контенту, призначеного для протидії пропаганді [66].

Українські державні установи, такі як Центр протидії дезінформації при РНБО України, координували з громадянським суспільством реалізацію єдиної стратегії боротьби з дезінформацією. Разом вони використовують цифрові платформи та традиційні медіа-канали для поширення точної інформації на ключові теми, такі як національна безпека, історичний контекст і громадянська свідомість. Підтримуючи та активізуючи роботу громадянського суспільства, українська влада посилює стійкість ЗМІ проти зовнішнього впливу [69].

Хоча українське громадянське суспільство досягло значного прогресу, залишаються певні проблеми. Російська пропаганда продовжує розвиватися, використовуючи нові технології, зокрема штучний інтелект, для поширення складніших наративів. Крім того, дезінформація залишається широко поширеною, і хоча обізнаність про неї зростає, все ще є верстви населення, які вразливі до російського впливу. У майбутньому українське громадянське суспільство має продовжувати впроваджувати інновації, зміцнювати партнерство з міжнародними союзниками та розширювати медіаграмотність, щоб випереджати еволюцію пропагандистської тактики [52].

Українське громадянське суспільство стало потужною силою протидії російській пропаганді в соціальних мережах, використовуючи поєднання перевірки фактів, медіаграмотності та співпраці з урядом. Їхні постійні зусилля мають важливе значення для захисту інформаційного ландшафту України. Завдяки продовженню співпраці українське громадянське суспільство

залишатиметься в авангарді боротьби з російською дезінформацією, сприяючи не лише національній безпеці, але й глобальному руху за підзвітні ЗМІ.

3.3. Виклики та протидія Україною історичним наративам російської пропаганди в соціальних мережах для забезпечення її національної безпеки

Стратегічне використання Росією історичних наративів є потужним інструментом у її геополітичному наборі інструментів, який використовується для підриву суверенітету України. Ефективна протидія цьому має включати в себе не лише пряму відповідь на російську пропаганду, а й проактивну стратегію [70].

Інструменталізація історії Росією створює кілька загроз для України. Зокрема, російські «історичні аргументи» можуть здобути підтримку на міжнародній арені, зокрема на Глобальному Півдні, легітимізуючи агресію та зменшуючи статус України як геополітичного суб'єкта. Внутрішньо це може посилити проросійські настрої в Україні, сприяти росту проросійських політичних рухів та партій. Окрім того, переписування історії на окупованих територіях ускладнює майбутню реінтеграцію українців у спільний культурний простір [70].

Журналіст Володимир Золкін у своїх інтерв'ю із засудженими за зраду громадянами України, які співпрацювали з окупаційною владою РФ, демонструє, наскільки ефективно діють подібні маніпуляції. Такі люди, свідомо завдаючи шкоди власній державі, часто є жертвами пропаганди, яка впливає на їхні переконання. У цьому контексті важливим завданням є підвищення рівня інформованості українського населення. Для цього необхідно одночасно працювати над розвитком критичного мислення та медіаграмотності. Це включає вміння розпізнавати маніпуляції, аналізувати інформацію та формувати стійкі світоглядні бар'єри до пропагандистських наративів [71].

Завданням України в цих умовах є розробка ефективної стратегії боротьби з інформаційними атаками, що включає в себе не лише вчасне реагування на дезінформацію, а й активну інформаційну політику на міжнародному рівні. Захист інформаційного простору потребує пошуку ефективних механізмів протидії ворожій пропаганді. Використання контрпропаганди в умовах України може бути дієвим засобом боротьби з російським інформаційним впливом, але водночас ризикує порушити основоположні демократичні цінності. Тому важливо не лише протидіяти пропаганді, а й забезпечувати об'єктивне висвітлення подій. У цьому контексті євроатлантичний досвід пропонує використання стратегічних комунікацій – обміну ідеями та думками для підтримки національних інтересів. Державі слід не лише сприяти діяльності інформаційно-аналітичних центрів у цій сфері, але й активно брати участь у визначенні та реалізації стратегічних цілей. Протидія російській пропаганді має бути комплексною та системною, ґрунтуючись на чіткій стратегії інформаційної безпеки [72].

Як зазначив С. Биков, щоб виграти війну за українську ідентичність, держава має визначити стратегічний наратив і підтримувати створення українських міфів. Це тому, що сьогодні наратив є складовою сектору національної безпеки навіть більше, ніж компонентом культури. Стратегічний наратив захищає людей від впливу ворожої пропаганди, ідентифікуючи та відкидаючи ворожі ідеї. Варто також зазначити, що абсурдність російських пропагандистських наративів не означає їхню неефективність, особливо коли йдеться про цільову аудиторію, яка перебуває у відповідному інформаційному полі та не має навичок чи потреби критично аналізувати отриману інформацію [72].

Такий потужний і деструктивний вплив російських пропагандистських наративів, безперечно, потребує адекватної реакції, в тому числі з боку вітчизняних ЗМІ. Серед основних стратегій протидії українських медіа у відповідь на поширення російських наративів можна назвати такі:

1) Перевірка фактів і перевірка інформації: ЗМІ проводять перевірку фактів і інформації перед публікацією, надаючи глядачам і читачам достовірну та перевірену інформацію. Головна мета тут – зменшити поширення дезінформації та маніпуляцій.

2) Створення альтернативних наративів: ЗМІ розробляють власні наративи та історії, які відповідають конкретним тезам російських наративів. Основна мета – створити альтернативи для глядачів і читачів, дозволяючи їм розглядати події з різних точок зору.

3) Експертні думки та аналіз: залучення висококваліфікованих експертів для аналізу та коментування подій допомагає глядачам зрозуміти контекст та події з ширшої точки зору. Метою є об'єктивна та професійна оцінка подій.

4) Використання соціальних мереж і онлайн-платформ: активне використання соціальних мереж для поширення вірусного контенту, створеного для протидії російським наративам. Головна мета тут – привернути більше уваги глядачів і читачів до альтернативних точок зору.

5) Залучення громадськості через інтерактивні елементи, дискусії та опитування, які дозволяють висловлювати думки та почуття, маючи на меті створити відчуття спільності та активності, підтримуючи взаємодію та обмін ідеями.

6) Кампанії медіаграмотності: Проведення освітніх заходів, кампаній, вебінарів, спрямованих на підвищення рівня медіаграмотності серед глядачів. Основна мета – забезпечити аудиторію здатною критично оцінювати інформацію та відрізняти факти від дезінформації.

7) Співпраця з міжнародними ЗМІ та експертами для створення об'єктивних та різноманітних матеріалів, які допомагають уникнути етнічної чи політичної конфронтації та мають на меті забезпечити широкий погляд на події та їх об'єктивність [73].

Ці стратегії спрямовані на зміцнення внутрішньої інформаційної безпеки, підвищення медіаграмотності громадян та створення альтернативних наративів для зменшення впливу російської пропаганди на українське суспільство [73].

Слід зазначити, що створення законодавства в такій важливій сфері, як інформаційна безпека, відбувається за принципом надолуження згаяного часу. Водночас необхідно вчитися стратегічно планувати та прогнозувати дії в цьому напрямі. Важливим аспектом є також контроль держави за виконанням вже прийнятих юридичних норм, а також забезпечення повного фінансового та кадрового ресурсу для структур, що займаються інформаційною безпекою. Окрім цього, потрібно активізувати інституційні реформи, які відповідають наявним потребам у цій сфері [72].

Багато дослідників інформаційного права вважають, що необхідно розробити кодифікований акт з інформаційної безпеки. Наприклад, С. Єсімов зазначає, що для визначення напрямків правового забезпечення інформаційної безпеки потрібен системний підхід та правові оцінки, з урахуванням аналізу законодавства в цій сфері, особливостей інформаційних відносин, що стосуються забезпечення безпеки, а також впливу глобалізаційних процесів. Різноманітність інформаційних відносин та необхідність їх регулювання дають підстави для висновку про потребу розробки кодифікованого законодавчого акту з інформаційної безпеки, який міг би стати частиною Інформаційного кодексу України [72].

Таким чином, одним із ключових кроків для протидії історичним наративам російської пропаганди є розвиток медіаграмотності серед населення та партнерських країн, що дозволить знижувати ефект маніпуляцій і підвищити стійкість до пропаганди. Україна також повинна посилити свою присутність у соціальних мережах, надаючи правдиву інформацію, яка заперечує фальшиві наративи, що продукуються російськими медіа. Особливо важливим є співробітництво з міжнародними партнерами, включаючи НАТО, яке вже активно займається протидією російській пропаганді [20].

У майбутньому Україна повинна не лише підтримувати боротьбу з дезінформацією, а й розробляти стратегії на довгострокову перспективу. Це включає впровадження технологій штучного інтелекту для виявлення та нейтралізації фальшивого контенту до того, як він набуде популярності. Крім

того, важливою є робота з міжнародною аудиторією для запобігання втоми від новин, яка може призвести до зниження підтримки України на світовій арені.

Висновки до розділу 3

Державні інституції володіють найбільшими можливостями для протидії російській дезінформації та пропаганді порівняно з іншими стейкхолдерами, зокрема громадським сектором, тим не менш є необхідність комплексного підходу в протидії історичним наративам російської пропаганди.

На основі аналізу стратегічних документів, таких як Стратегія кібербезпеки України, Доктрина інформаційної безпеки та законодавчі ініціативи, можна зробити висновок, що державні органи активно працюють над створенням правових механізмів для протидії пропаганді, зокрема в соціальних мережах. З огляду на використання Росією сучасних технологій гібридної війни, важливою складовою державної політики є розробка механізмів контролю за інформаційним середовищем. Важливою частиною цього процесу є блокування пропагандистських ресурсів, таких як російські соціальні мережі та медіа, а також впровадження санкцій проти тих, хто активно поширює дезінформацію та пропагує агресивні наративи. Водночас необхідно забезпечити ефективний моніторинг і реагування на нові інформаційні виклики, що виникають в умовах глобалізації та цифровізації.

Організації громадянського суспільства в Україні відіграють одну з ключових роль у протидії російській пропаганді з 2014 року. Ініціативи, як StopFake, Vox Ukraine та Детектор медіа, швидко адаптувалися до викликів інформаційної війни, активно спростовуючи фейки і підвищуючи медіаграмотність громадян. Спільно з державними установами вони реалізують інформаційні кампанії, що мають значний вплив на протидію пропаганді.

Важливим завданням є підвищення рівня інформованості українського населення. Для цього необхідно одночасно працювати над розвитком критичного мислення та медіаграмотності.

Таким чином, боротьба з історичними наративами російської пропаганди вимагає постійного вдосконалення законодавчої бази, інтеграції громадянських ініціатив і посилення інституційної спроможності державних органів. Необхідно продовжувати працювати над удосконаленням механізмів реагування на інформаційну агресію, щоб забезпечити стійкість країни до впливу деструктивних наративів та зміцнити національну безпеку в інформаційному просторі.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеної роботи було отримано кілька висновків, спрямованих на досягнення мети.

Визначено поняття та сутність наративу. Наратив – це акт передачі інформації про реальні чи вигадані події однією чи кількома особами до певної аудиторії у вигляді структурованої розповіді, яка впливає на сприйняття реальності. У контексті інформаційної війни їхній вплив стає особливо значущим, адже саме через наративи формуються уявлення про причини, перебіг та наслідки конфлікту. Російська пропаганда активно використовує цей механізм, створюючи наративи, що виправдовують агресію, мобілізують внутрішню підтримку та дискредитують Україну на міжнародній арені. Ключовим методом побудови наративів є маніпуляція фактами, емоційна апеляція та повторюваність, що дозволяють посилювати їх вплив на масову свідомість. Успішне поширення пропагандистських повідомлень значною мірою залежить від соціальних мереж, які сприяють їхньому вірусному розповсюдженню та підсилюють вплив через використання ботів і фейкових облікових записів. Російська пропаганда особливо активно використовує історичні наративи, апелюючи до «спільного минулого» та міфів про «братерство народів». Це дозволяє виправдовувати дії агресора, подаючи їх як «визвольну місію». Однак ці наративи відображають викривлену реальність, яка не має підґрунтя в сучасних обставинах. Водночас, боротьба з пропагандистськими наративами вимагає створення альтернативних історій, які будуть більш переконливими. Як зазначають експерти, перемога у наративній війні досягається лише тоді, коли один сильний наратив замінює інший, формуючи нове бачення реальності.

Охарактеризовано особливості соціальних мереж як засобу поширення історичних наративів російської пропаганди. Соціальні мережі відіграють ключову роль у сучасному інформаційному просторі, стаючи як потужним інструментом комунікації, так і середовищем для маніпуляцій громадською

свідомістю. З одного боку, вони забезпечують вільний обмін інформацією та сприяють формуванню спільнот за інтересами. З іншого боку, швидкість поширення інформації та відсутність належної модерації створюють ідеальні умови для розповсюдження дезінформації, пропаганди та впливу на суспільну думку. Росія активно використовує платформи, такі як Вконтакте та Однокласники для маніпуляції власним населенням, Telegram для поширення фейків серед українців, та Facebook і X для впливу на західну аудиторію через тролів та ботів.

Визначено роль інформаційної безпеки як складової національної безпеки України. Інформаційна безпека є одним із ключових аспектів національної безпеки, особливо в умовах сучасних глобальних викликів, пов'язаних із розвитком інформаційних технологій та загрозами гібридної війни. Вона охоплює захист інформаційного простору, інтересів держави, суспільства та особи від зловмисних атак, маніпуляцій та дезінформації, а також створення умов для сталого розвитку інформаційної інфраструктури. У сучасних умовах, коли інформаційна сфера стає критично важливою для стабільності держави, забезпечення інформаційної безпеки є важливим чинником, що впливає на політичну, економічну, оборонну та інші сфери національної безпеки.

Розкрито формування та використання історичних наративів російської пропаганди проти України в соціальних мережах з 2004 року по 2014 рік. Історичні наративи російської пропаганди в період з 2004 по 2014 рік демонструють, як Росія намагалася сформувати образ України як невід'ємної частини своєї імперської орбіти. Вона активно вибудовувала наративи, які ставили під сумнів існування суверенної української держави, наголошували на її культурній та історичній залежності від Росії та виправдовували необхідність політичного втручання. Використовуючи історичні міфи, культурні стереотипи та мовні суперечки, Росія створила образ України як «несправжньої» держави, яка не здатна існувати без підтримки Кремля і тому повинна бути інтегрована в єдиний «російський світ». Ці наративи не лише слугували виправданням російських амбіцій щодо України, а й сприяли створенню альтернативної

реальності для російського суспільства. У цій реальності Росія позиціонується як захисник «братнього» народу, що потребує захисту від «західного втручання» та «українського націоналізму». Створення образів «хорошої» та «поганої» України дозволило російському керівництву не лише підкріпити свої геополітичні претензії, а й консолідувати російське суспільство навколо ідеї боротьби за збереження «історичної справедливості». Результатом такого підходу стало формування глибокої ворожнечі до України в російському суспільстві, що заклало основу для виправдання військової агресії 2014 року та подальших дій Кремля. Ці наративи й донині використовуються для легітимізації дій Росії як всередині країни, так і за її межами, підтримуючи імперський дискурс і заперечуючи право України на самостійне майбутнє.

Визначено особливості використання історичних наративів російської пропаганди щодо України з 2014 року по 2022 рік. З 2014 по 2022 роки Росія зосередилась на систематичному використанні Росією наративів для виправдання агресії проти України та підризу української державності, серед них можна виділити декілька ключових меседжів: 1) зображення України як агресора, терористичної та неонацистської держави; 2) ставлення під сумнів існування суверенної України, представляючи її як державу, що охоплена громадянською війною, а також підкреслення історично «братерських відносин» між Україною та Росією; 3) ставлення під сумнів легітимності української влади, зокрема через звинувачення у «державному перевороті» 2014 року; 4) намагання легітимізувати анексію Криму та створення т.зв. «ЛНР» та «ДНР». Спочатку, під час анексії Криму та початку війни на Донбасі, російська пропаганда намагалася представити конфлікт як «громадянську війну» в Україні, стверджуючи, що вона є внутрішньою справою українського народу. У такий спосіб Росія намагалася легітимізувати своє втручання, позиціонуючи себе як миротворця, який, нібито, має на меті відновлення стабільності в Україні. При цьому акцент робився на уявному нацизмі, що нібито панує в Україні, зокрема наявності ультранаціоналістичних угруповань, таких як «Правий сектор», що використовувалися для дискредитації української влади та військових.

Пропагандистська кампанія також включала побудову міфу про «нацизм» в Україні, поширюючи звинувачення щодо нацистських настроїв серед українських політиків та військових. Україну постійно намагалися змалювати як «несправжню» державу, що перебуває під контролем Заходу, а зокрема США. Це мало на меті створити враження, що Росія змушена втручатися, щоб захистити своє історичне і культурне право на територію України, не дозволяючи їй інтегруватися в Європейський Союз і НАТО.

Охарактеризовано трансформацію історичних наративів російської пропаганди після початку повномасштабного вторгнення в Україну у лютому 2022 року. З початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну в 2022 році пропагандистські наративи набули ще більшої агресивності, прагнучи виправдати агресію та переконати світову спільноту, що дії Росії є обґрунтованими і навіть необхідними. Одним з основних наративів стало перекручення історії, на підставі якого Росія намагалася довести, що Україна є частиною «історичної Росії», а її незалежність нібито не має історичних підстав. Однією з ключових стратегій було використання історичних фальсифікацій, таких як заперечення легітимності української незалежності після розпаду СРСР, маніпуляція фактами щодо подій 2014 року (включаючи Революцію Гідності) та перекручування ролі Росії в конфліктах на Донбасі. Для російської пропаганди характерним стало замовчування чи перекручування історичних фактів, що стосуються національної ідентичності України та її боротьби за незалежність. Наприклад, заяви про «кримський вибір» та підтримка наративу про «втручання задля подолання нацизму» в Україні стали інструментами для виправдання агресії та підриву довіри до українського уряду.

Визначено інструменти протидії історичним наративам російської пропаганди в соціальних мережах зі сторони державних інституцій України. Захист інформаційного простору від дезінформації та пропаганди, особливо в контексті російської агресії, став однією з ключових стратегій державної політики України. Українська держава здійснила низку важливих кроків для зміцнення інформаційної безпеки, започаткувавши необхідні зміни в

законодавстві та створивши інституції, що забезпечують протидію інформаційним загрозам. Заходи, включаючи санкції, регулювання медіа, законодавчі ініціативи, а також діяльність спеціальних служб, стали важливими інструментами у боротьбі з історичними наративами російської пропаганди. Одним з основних досягнень стало створення нової нормативно-правової бази, яка була зорієнтована на реагування на інформаційні загрози, зокрема через Доктрини та Стратегії інформаційної безпеки. Вони визначають основні напрямки політики в цій сфері, включаючи протидію дезінформаційним кампаніям, а також сприяння розвитку національної ідентичності через захист української культури та медіапростору. Зокрема, ухвалення Стратегії національної безпеки та кібербезпеки є важливим кроком у зміцненні обороноздатності країни в умовах гібридної війни. Вони окреслюють конкретні заходи, спрямовані на забезпечення кібербезпеки, захист інформаційних ресурсів та стратегічні комунікації, що є важливими складовими національної безпеки. Таким чином державні органи активно працюють над створенням правових механізмів для протидії історичним наративам, зокрема в соціальних мережах. Важливою частиною цього процесу є блокування пропагандистських ресурсів, таких як російські соціальні мережі та медіа, а також впровадження санкцій проти тих, хто активно поширює дезінформацію та пропагує ці наративи.

Охарактеризовано інструменти протидії історичним наративам російської пропаганди в соціальних мережах зі сторони організацій громадянського суспільства України. Організації громадянського суспільства в Україні відіграють одну з ключових роль у протидії російській пропаганді з 2014 року. Такі ініціативи, як StopFake, Vox Ukraine та Детектор медіа, швидко адаптувалися до викликів інформаційної війни, проводять дослідження та аналізують пропагандистські наративи, пропонуючи конкретні рекомендації для боротьби з дезінформацією. Спільно з державними установами вони реалізують інформаційні кампанії, що мають значний вплив на протидію історичним наративам. Організації також активно проводять тренінги з медіаграмотності,

розробляють онлайн-курси та організовують публічні заходи для підвищення обізнаності серед населення.

Окреслено виклики та протидію Україною історичним наративам російської пропаганди в соціальних мережах для забезпечення її національної безпеки. Протидія історичним наративам російської пропаганди вимагає комплексної стратегії, що включає підвищення медіаграмотності населення, постійного вдосконалення законодавчої бази, інтеграції громадянських ініціатив і посилення інституційної спроможності державних органів. Це включає впровадження технологій штучного інтелекту для виявлення та нейтралізації манипулятивного контенту до того, як він набуде популярності. В умовах глобалізованого інформаційного простору важливо посилити співпрацю України з міжнародними партнерами для спільної боротьби з російською пропагандою. Зокрема, необхідно розвивати співпрацю з міжнародними ЗМІ та експертами. Міжнародна співпраця дозволить обмінюватися досвідом та об'єднувати зусилля у протистоянні національним та глобальним інформаційним загрозам, зокрема зі сторони Росії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Narrative Definition. *LitCharts*. URL: <https://www.litcharts.com/literary-devices-and-terms/narrative> (Last accessed: 26.11.2024)
2. Гром'як Р. Т. Літературознавчий словник-довідник. Київ : ВЦ «Академія», 2006. 752 с.
3. Джоветт Г. С., О'Доннелл В. Пропаганда та переконання. Лос-Анджелес: SAGE Publications, 2014. 480 с.
4. Кушнірова Т. В. Наратив як літературознавча категорія: генеза, ознаки, типологія. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2019. № 39, т. 1.
5. Наратив. *Termin*. URL: <https://termin.in.ua/narativ/> (дата звернення: 17.09.2024)
6. Афанасьєв О.І., Василенко І.Л. Функції наративу в науковому тексті. URL: https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php/1178850/mod_resource/content/1/Наратив%20і%20науковий%20текст.pdf (дата звернення: 18.09.2024)
7. Не читайте чужих наративів. *Ukrinform*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3596443-ne-citajte-cuzih-narativiv.html> (дата звернення: 19.09.2024)
8. Narratives of conflict: Russian media's evolving treatment of Ukraine (2013–2022). *Sage Journals*. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/17506352241257053> (Last accessed: 10.10.2024)
9. Social Media as a Propaganda Tool in the Russia-Ukraine Conflict. *The Cairo Review of Global Affairs*. URL: <https://www.thecaireview.com/essays/social-media-as-a-propaganda-tool-in-the-russia-ukraine-conflict/> (Last accessed: 23.10.2024)
10. Platforms of Propaganda: How Social Media Sites Facilitate and Spread Disinformation. *The McGill International Review*. URL:

<https://www.mironline.ca/platforms-of-propaganda-how-social-media-sites-facilitate-and-spread-disinformation/> (Last accessed: 25.10.2024)

11. Freedom in the World 2021: Democracy under Siege. *Freedom House*. URL: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2021/democracy-under-siege> (Last accessed: 11.10.2024)

12. A growing number of governments are spreading disinformation online. *The Economist*. URL: <https://www.economist.com/graphic-detail/2021/01/13/a-growing-number-of-governments-are-spreading-disinformation-online> (Last accessed: 22.10.2024)

13. Digital Propaganda: The Power of Influencers. *Journal of Democracy*. URL: <https://www.journalofdemocracy.org/articles/digital-propaganda-the-power-of-influencers/> (Last accessed: 24.10.2024)

14. Леонов О. С. Використання соціальних мереж в умовах збройного протистояння: виклики та загрози для України. *Протидія дезінформації в умовах російської агресії проти України: виклики і перспективи*. Харків, 2023. URL: https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_20231212/article/view/leonov/pdf (дата звернення: 19.11.2024)

15. Шевчук М. О. До питання генези поняття інформаційної безпеки як складової національної безпеки. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету: Серія ПРАВО*. Випуск 78: частина 2. 2023. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/08/23.pdf> (дата звернення: 21.11.2024)

16. Базарний С. В., Тома М. Г. Інформаційна безпека як складова національної безпеки України в реаліях масштабної військової агресії. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/862d2b7f-0db1-4e31-b6e2-086292732dd4/content> (дата звернення: 23.11.2024)

17. Новицький В. А. Генеза поняття «інформаційна безпека»: походження та становлення. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. URL:

- http://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2024/4_2024/8.pdf (дата звернення: 23.11.2024)
18. Analysis of Russia's information campaign against Ukraine. NATO Strategic Communications Centre of Excellence. URL: <https://stratcomcoe.org/publications/analysis-of-russias-information-campaign-against-ukraine/151> (Last accessed: 14.10.2024)
19. Сто брехливих російських наративів про російсько-українську війну: веб-сайт. URL: <https://sprotyvg7.com.ua/wp-content/uploads/2023/06/100-російських-наративів-про-війну.pdf> (дата звернення: 20.09.2024)
20. Memory Versus History: Russia's War on Ukraine. *International Center for Defense and Security*. URL: <https://icds.ee/en/memory-versus-history-russias-war-on-ukraine/> (Last accessed: 15.11.2024)
21. Як розвивалася російська пропаганда. *Суспільне Культура*. URL: <https://suspilne.media/culture/224927-ak-rozvivalasa-rosijska-propaganda/> (дата звернення: 25.09.2024)
22. У битві за імперію: російські наративи проти історичних реалій. *Голос України* URL: <http://www.golos.com.ua/article/367086> (дата звернення: 20.09.2024)
23. Ващенко Н. М. Головні наративи сучасної російської пропаганди як впливогенна проблематика в умовах консцієнтальної війни Росії проти України. URL: http://www.scientific-notes.com/wp-content/uploads/2020/07/76_15.pdf (дата звернення: 28.09.2024)
24. A History of Defamation: Key Russian Narratives on Ukrainian Sovereignty. *EUvsDisinfo*. URL: <https://euvsdisinfo.eu/a-history-of-defamation-key-russian-narratives-on-ukrainian-sovereignty-2/> (Last accessed: 06.10.2024)
25. History as a weapon: narratives and propaganda in the Russo-Ukrainian war. *Amazonia Investiga*. URL: <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/2854/4526> (Last accessed: 20.11.2024)

26. Фейкова історія: як Росія маніпулює історичним минулим України. *Рубрика*. URL: <https://rubryka.com/blog/fake-history/> (дата звернення: 12.10.2024)
27. Evolution of Russian Narratives About Ukraine and Their Export to Ukrainian Media Space. *Ukraine Crisis Media Center*. URL: <https://uacrisis.org/en/russian-narratives-about-ukraine7> (Last accessed: 15.10.2024)
28. Дунаєва Л. М. Дезінформаційні виклики під час російсько-української війни: політологічний аналіз. *Політикус : наук. журнал*. 2022. № 5. С. 73–78. URL: http://politicus.od.ua/5_2022/11.pdf (дата звернення: 18.10.2024)
29. «Слуги Антихриста, які допомагають укронацистам». Як російська пропаганда зображає НАТО у країнах Центрально-Східної Європи. *Детектор media*. URL: https://detector.media/propahanda_vplyvy/article/225753/2024-04-22-slugy-antykhrysta-yaki-dopomagayut-ukronatsystam-yak-rosiyska-propaganda-zobrazhaie-nato-u-krainakh-tsentralno-skhidnoi-ievropy/ (дата звернення: 13.10.2024)
30. Wahlstrom A. The IO Offensive: Information Operations Surrounding the Russian Invasion of Ukraine. 2022. URL: <https://www.mandiant.com/resources/information-operations-surrounding-ukraine> (Last accessed: 18.10.2024)
31. Cadier A. Russia-Ukraine Disinformation Tracking Center. *News Guard*. 2022. URL: <https://www.newsguardtech.com/special-reports/russian-disinformation-tracking-center/> (Last accessed: 19.10.2024)
32. Як Росія маніпулює історичним минулим України. *Internews*. URL: <https://internews.ua/opportunity/How-Russia-manipulates-Ukraine-historical-past> (дата звернення: 23.11.2024)
33. Дослідження впливу російської державної пропаганди на світогляд росіян та дії російських військовослужбовців, які безпосередньо задіяні у військовій агресії росії проти України. *Internews*. URL: <https://internews.ua/storage/app/media/Дослідження%20впливу%20рос.пропаганди.pdf> (дата звернення: 30.09.2024)

34. Кантур О. Медіапідтримка російських наративів для виправдання пропагандистських цілей війни проти України. URL: https://www.researchgate.net/publication/363231475_Mediapidtrimka_rosijskih_narativiv_dla_vipravdanna_propagandistskih_cilej_vijni_proti_Ukraini (дата звернення: 05.11.2024)
35. Seven favourite hidden narratives of Russian propaganda. *New Eastern Europe*. URL: <https://neweasterneurope.eu/2024/07/29/seven-favourite-hidden-narratives-of-russian-propaganda/> (Last accessed: 30.09.2024)
36. Юськів Х. Наративи російської пропаганди в Україні. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2020. Випуск 30, С. 226–232. URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/30_2020/33.pdf (дата звернення: 19.09.2024)
37. Які наративи та методи найчастіше використовує російська пропаганда. *УКРІНФОРМ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3713144-aki-narativi-ta-metodi-najcastise-vikoristovue-rosijska-propaganda.html> (дата звернення: 26.10.2024)
38. Analyzing Russia's propaganda tactics on Twitter using mixed methods network analysis and natural language processing: a case study of the 2022 invasion of Ukraine. *Springer Open*. URL: <https://epjdatascience.springeropen.com/articles/10.1140/epjds/s13688-024-00479-w> (Last accessed: 14.11.2024)
39. Інтерпретації історії у політиці Російської Федерації як загроза національній безпеці України. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/interpretacii-istorii-u-politici-rosiyskoi-federacii-yak> (дата звернення: 10.10.2024)
40. Coynash H. Moscow's Proxy «Republics» Announce That Donbas Is and Always Was Russian. *Kharkiv Human Rights Protection Group*. 2021. URL: <https://khpg.org/en/1608808705> (Last accessed 17.10.2024)
41. 10 головних наративів російської пропаганди, що супроводжували напад на Україну. *RFI*. URL: <https://www.rfi.fr/uk/міжнародні-новини/20230113-10->

головних-нарративів-російської-пропаганди-що-супроводжували-напад-на-україну (дата звернення: 27.09.2024)

42. Narratives and Rebuttals: Which Arguments for Ending Support for Ukraine Echo Russian Propaganda. *Texty*. URL: <https://texty.org.ua/articles/112619/roller-coaster-narratives/> (Last accessed: 08.10.2024)

43. Коло російської пропаганди. Як змінювалися кремлівські наративи протягом 2023 року. *Інститут масової інформації*. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/kolo-rosijskoyi-propagandy-yak-zminyuvalysya-kremlivski-naratyvy-protyagom-2023-roku-i59413> (дата звернення: 15.10.2024)

44. Трансформація старих та нові наративи російської пропаганди. *Інститут масової інформації*. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/transformatiya-staryh-ta-novi-naratyvy-rosijskoyi-propagandy-i59728> (дата звернення: 14.10.2024)

45. Сарапій М. М. Маніпулювання історичними фактами як елемент виправдання воєнної агресії Росії проти України. *Науково-дослідний інститут публічної політики і соціальних наук*. URL: https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_20231212/article/view/sarapii/pdf (дата звернення: 23.11.2024)

46. Наративи пропаганди під час повномасштабної війни. *Видання Центру стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки*. URL: <https://spravdi.gov.ua/wp-content/uploads/2024/02/yak-rosijskyj-informacziynyj-korabel-pishov-na...-naratyvy-propagandy-pid-chas-povnomasshtabnoyi-vijny.pdf> (дата звернення: 20.11.2024)

47. Інструменти інформаційної війни росії проти України під час повномасштабного вторгнення 2022-2024 рр. *Політичне життя*. URL: <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/16104> (дата звернення: 30.10.2024)

48. A Year of Russian Propaganda: Key Narratives and Tactics of 2022. *Ukraine Crisis Media Center*. URL: <https://uacrisis.org/en/a-year-of-russian-propaganda-key-narratives-and-tactics-of-2022> (Last accessed: 10.11.2024)

49. Soloviova A. Narratives of Russian Propaganda in the Ukrainian Media Space in the Context of Implementation of European Values. URL:

https://www.researchgate.net/publication/381543919_Narratives_of_Russian_Propaganda_in_the_Ukrainian_Media_Space_in_the_Context_of_Implementation_of_European_Values (Last accessed: 15.11.2024)

50. Коваленко А. Б., Зуй Р.О. Пропагандистські наративи у свідомості українців в умовах повномасштабного вторгнення Росії. Український психологічний журнал. № 2 (18). 2022.

51. Російська пропаганда та медіаграмотність: як Україна протистоїть дезінформації. *Детектор Медіа*. URL: <https://go.detector.media/rosijska-propaganda-ta-mediagramotnist-yak-ukrayina-protistoyit-dezinformatsiyi/> (дата звернення: 05.11.2024)

52. Resilience to disinformation: Lublin Triangle Perspective. *Ministry of Foreign Affairs of Ukraine*. URL: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/Docs/the-lublin-triangle-joint-report-on-counteracting-disinformation.pdf> (Last accessed: 07.11.2024)

53. Effectiveness of Russian disinformation counteraction in Ukraine in a full-scale war. *Ukrainian Media and Communication Institute*. URL: https://www.jta.com.ua/wp-content/uploads/2023/08/UMCI_Effectiveness-of-Russian-Disinformation-Counteraction_EN.pdf (Last accessed: 03.11.2024)

54. Корущ У. З. Нормативно-правове забезпечення запобігання і протидії пропаганди війни в Україні в контексті сучасних викликів і загроз. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. № 2. 2020. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/2_2020/part_3/32.pdf (дата звернення: 02.11.2024)

55. Про заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України. Рішення РНБО від 28.04.2014. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0004525-14> (дата звернення: 22.11.2024)

56. Україна проти рашизму: нове законодавство для протидії російській пропаганді? *Лабораторія цифрової безпеки*. URL: <https://dslua.org/publications/ukraina-proty-rashyzmu-nove-zakonodavstvo-dlia-protydii-rosiyskiy-propahandi/> (дата звернення: 30.10.2024)

57. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України». Указ Президента України від 24.09.2015. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/555/2015> (дата звернення: 21.11.2024)
58. Беззуб І. Нова Воєнна Доктрина: керівництво до дії чи декларація? URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1459:bezpkal&catid=8&Itemid=350 (дата звернення: 23.11.2024)
59. Про Стратегію національної безпеки України. Указ Президента України від 26.05.2015. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/105/2007/ed20150529> (дата звернення: 19.11.2024)
60. Валюшко І. О. Інформаційна безпека України: трансформація законодавства після російського вторгнення. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/197266255.pdf> (дата звернення: 04.11.2024)
61. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію кібербезпеки України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#Text> (дата звернення: 04.11.2024)
62. Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (дата звернення: 04.11.2024)
63. Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374> (дата звернення: 04.11.2024)
64. Закон України «Про внесення зміни до статті 15 Закону України «Про кінематографію». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1046-19#Text> (дата звернення: 04.11.2024)
65. Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2017 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)». URL:

- <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004525-17#Text> (дата звернення: 04.11.2024)
66. Media literacy as a key to combating russian propaganda: challenges and solutions for Ukraine. *SPRAVDI*. URL: <https://spravdi.gov.ua/en/media-literacy-as-a-key-to-combating-russian-propaganda-challenges-and-solutions-for-ukraine/> (Last accessed: 06.11.2024)
67. Війна слів і сенсів: Центрально-Східна Європа у боротьбі з російськими наративами (підсумковий аналітичний звіт). *Детектор media*. URL: https://detector.media/propahanda_vplyvy/article/226165/2024-04-30-viyna-sliv-i-sensiv-tsentralno-skhidna-ievropa-u-borotbi-z-rosiyskymy-naratyvamy-pidsumkovyy-analitychnyy-zvit/ (дата звернення: 20.10.2024)
68. Протидія дезінформації в умовах російської агресії проти України: виклики і перспективи : тези доп. учасників міжн. наук.-практ. конф. (Анн-Арбор - Харків, 12-13 груд. 2023 р.) ; наук.-дослід. ін-т публ. політики і соц. наук. Харків: НДІ ППСН, 2023. 403 с.
69. Виклики і загрози дестабілізації суспільно-політичної системи України: збірник матеріалів науково-практичного семінару (Київ, 11 травня 2022 р.). URL: <https://ipacs.knu.ua/pages/osn/2/news/1948/files/3fadf13a-c17f-46a4-b56f-e3b5f92ec3bd.pdf> (дата звернення: 10.11.2024)
70. Мазепа С. Забезпечення інформаційної безпеки в Україні: перспективи адміністративно-правового регулювання. *Актуальні проблеми правознавства*. № 1 (37). 2024.
71. Мазуренко Л. І. Інформаційна безпека в умовах російсько-української війни: виклики та загрози. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*, серія «Питання політології», випуск 42. 2022.
72. Ковальов К. Є. Інформаційна безпека: міжнародно-правовий аспект. *Інформація і право*. № 4(47). 2023.
73. Ковальський С. Протидія російській дезінформації та пропаганді в українському інформаційному просторі. *Діалог: медіастудії*, випуск 29. 2023.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Таблиця А.2

Три групи історичних наративів російської пропаганди в соціальних мережах.

(складена автором за матеріалами [49])

Група	Наратив	Пояснення
Наративи, які виправдовують причини агресії Росії проти України	«Українці та росіяни – одна нація, яка має бути об'єднана в російському світі»	У наративі експлуатується міф про «братні народи» та спільне історичне походження.
	«Україна не є незалежною державою»	У наративах такого характеру активно ведеться дискурс про «штучність української державності» та «відсутність реального суверенітету»; наполегливо створюється образ України як «маріонетки Заходу», «маленької, корумпованої та бідної країни, нездатної самостійно вирішувати свої проблеми».
	«Велика Вітчизняна війна триває; фашизм в Україні не переможений»	У таких наративах експлуатуються теми про «нацистський режим в Україні», неофашистські та неонацистські групи, які впливають на чинну владу тощо.

	«Захист російськомовного населення»	Цей наратив спирається на уявлення про поширеність на території України русофобських настроїв та агресивних антиросійських позицій. Гасла на підтримку та захист населення Донбасу активно використовуються з 2014 року. Варто зазначити, що цей наратив поступово втрачає свою популярність у порівнянні з періодом з 2014 по 2021 рік. Також втратив меседж про «громадянську війну в Україні» актуальність порівняно з 2014 роком, оскільки не викликає довіри навіть у проросійської аудиторії. Проте пропагандисти продовжують на це посилатися, пояснюючи початок повномасштабного вторгнення необхідністю втрутитися у «братовбивчу війну в сусідній країні».
	«Втручання Росії було вимушеним, спровокованим і превентивним»	У рамках цього наративу експлуатується образ спільного ворога (НАТО/Об'єднаного Заходу), стверджуючи, що вони «спровокували агресію Росії проти України», що призвело до фактичного конфлікту між НАТО та Росією на території України.
Наративи, які мають на меті побудувати вигідну	«Захід розділений»	Цей наратив намагається створити враження роз'єднаності та неоднозначності в засудженні російської агресії проти України.

пропагандистам альтернативну картину перебігу військових дій		Також відбувається створення негативного іміджу українських біженців, за допомогою якого російські пропагандисти намагаються продемонструвати «втому Європи від українського питання» та стверджувати, що в результаті Захід найближчим часом припинить підтримку України.
	«Російські військові злочини є фейковими»	У наративах такого характеру активно обговорюється використання передових технологій для «дискредитації» російських військовослужбовців та створення «фейкових» фото- та відеодоказів злочинів, які вони нібито вчиняють.
	«Українці вчиняють військові злочини»	У подібних наративах експлуатуються теми «неонацистських угруповань», «бандерівців» тощо, зображуючи їх як порушників «усіх міжнародних принципів ведення війни та поводження з військовополоненими».
	«Росіян провокують на жорстокість»	У цьому наративі є експлуатація ідеї, що Росія була змушена розпочати війну, і тепер російські військові сили змушені відповідати жорстоко. У таких повідомленнях можна простежити цікаву філософсько-етичну дилему про «відносність зла», де на аудиторію

		нав'язують думку, що безпрецедентні злочини російської сторони можуть бути не такими жахливими з огляду на обставини, які їх призвели.
	«Санкції проти Росії неефективні»	Цей наратив намагається створити враження про марність колективних зусиль Заходу з економічного виснаження Російської Федерації. Це має вселяти віру в те, що Росія зможе ще довго продовжувати свою збройну агресію, не зазнаючи економічних втрат від численних пакетів санкцій.
Наративи, які які окреслюють можливі сценарії розвитку конфлікту та можливі наслідки для всіх залучених сторін	«Україна програє війну»	У подібних наративах вибудовується світогляд, де Росія досягає всіх цілей, поставлених на початку повномасштабного вторгнення, завдаючи Україні повної та нищівної поразки. Образ «держави-переможниці» дуже популярний і затребуваний серед проросійської аудиторії, тому активно експлуатується пропагандою як у суспільно-політичних сферах, так і в художніх репрезентаціях масової культури.
	«Україна не хоче миру»	У цьому наративі російська пропаганда намагається створити образ України як країни-агресора, яка спочатку самотійно спровокувала напад Росії, а тепер відмовляється від численних

		пропозицій щодо мирних переговорів від російської сторони.
	«Захід намагається захопити Росію, але зазнає поразки»	Цей наратив спирається на образ уявного ворога, який давно виношував плани поширення свого впливу на Росію, але завдяки «вдалим превентивним ударам» зазнав невдачі.
	«Захід покине Україну»	У подібних наративах експлуатуються теми високої вартості підтримки України для європейських країн, втоми від війни в Україні та перебування українських біженців у Європі.
	«Західний вектор розвитку, обраний Україною, неминуче призведе до поразки та краху»	Цей наратив має на меті підкреслити хибність західного шляху розвитку України та створити уявлення про невірний цивілізаційний вибір України на користь євроінтеграції.